

ઈશુનું બલિદાન

અને મારે ખાતર તમને પકડીને રાજ્યકર્તાઓ અને રાજાઓ
નાગળ ઉભા કરવામાં આવશે, અને લોકોમાં અશાંતિ ફેલાવવાના
તે કામો વચ્ચે હેર ફરાવવાના તમારા પર આરોપ મેલારો.

પણ જેઓ માત્ર માટીના દેહને મારી શકે છે તે પાત્રાને
નશું નથી કરી શકતા તેમનાથી કદિ ડરતા નહિ; જે દેહ નમ જ
અમ. અને પર આણુ ચલાવી રહ્યો છે તે જ અત્યંત સમસ્યાથી
જ ડરતો.

યાદ રાખજો કે જે છાંદગીના જતન પાછળ રોકાયે તે
જ દગી ખોશે તે જે મારે ખાતર જીવતર સોધાં કરશે તે પ્રાણ
પાયદર તે અનન્ત જીવન પામશે.

માથુની સુવાર્તા, અ. ૧૦-૧૮, ૨૮, ૩૬

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ્સ વિભાગ]

અનુક્રમાંક

૧૦૮-૨૬

વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ઈશુનું અભિરૂપ

વિષય પદ્ધતિ

ઈશુનું બલિદાન

[એક અસાત શિષ્યના કથનને આધારે]

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ

પ્રથમ / આના

આવૃત્તિ ૨૦૦૦ સંવત ૧૯૭૮
આવૃત્તિ ૨૦૦૦ સંવત ૧૯૭૬

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ડોપીરાઈટ-મંત્રાલય
૧૯૮૨૬
૫૬૧૩૩

સુદેશ અને પ્રકાશક
ચલ્લિલાલ હમનલાલ બાપ, નવજીવન સુદેશાલય, અમદાવાદ.

નિવેદન

દરેક ધાર્મિક પુરુષના જીવનમાં અને તેની અધર્મ સામેની શ્રેષ્ઠતામાં ધણું સરખાપણું હોય છે, પણ દરેકની વિશેષતા પણ તેટલી જ સ્પષ્ટ હોય છે. દરેક જમાનાનું કાર્ય નક્કું જ હોય છે. ઉપનિષદો કહે છે તેમ દરેક વખતે પાપ નવું નહું રૂપ ધારણ કરે છે, નવા નવા શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે. સજ્જન લોકોનું કામ તે તે સ્થળે જઈ પાપ સામે લડવાનું હોય છે. ઇશુ તેના કાળની સામાજિક નાસ્તિકતા અને પાપાંત્ર જોડે લડતો હતો અને તે વખતની સરકાર ઉદાસીનપણે તે લડત જોતી હતી. આજે નાસ્તિકતા અને પાપાંત્ર સમાજ કરતાં સરકારમાં જ વધુ છે, માટે રામરાજ્ય ઇચ્છનારાઓને પોતાની શ્રેષ્ઠતા આ આધુનિક રાષ્ટ્રરાજ્યો સામે જ ચલાવવી પડે છે. સમાજના દરેક માણસે આમાં લગવું જોઈએ, પણ ધણાખરા લોકો આ શિરસાટિની લડત ઉદાસીન રહી જોયાં કરે છે.

પુરાતન કાળથી મનુષ્યસમાજમાં અન્યાય અને અત્યાચાર—સામાજિક અન્યાય અને સરકાર તરફથી થતો અત્યાચાર—ચાલતો આવ્યો છે. કેટલાક પુણ્યાત્માઓ તે સહન કરી શકતા નથી અને તેથી તે સામે પોતાનો યુદ્ધ અવાજ ઉઠાવી દુનિયાને આવા અન્યાય સામે જાગડવા પ્રયત્ન કરે છે. સામાન્ય દુનિયા પોતાના કુદ્ર જીવનમાં મશગુલ હોય છે; વિશાળ પાયા પર ચાલતો અન્યાય પણ તેમને જાગડી શકતો નથી. અન્યાય જેટલો વિશાળ તેટલો વધારે પરિચિત ગણી તેઓ તેને હેઠે માથે નલાવતાં શીખે છે. આવી જડતામાંથી લોકોને જાગૃત કરવા સારું જ પુણ્યાત્માઓને પોતાને જ ધરાદાપૂર્વક તેવા અન્યાયોના ભોગ થઈ એવા બલિદાનદારા સત્ય અને પ્રેમના પાયા ઉપર ધર્મસંસ્થાપના કરવી પડે છે. ધર્મસંસ્થાપનાના એ સનાતન ઇતિહાસની આપણા કાળમાંની પુનરાવૃત્તિને આજે આપણે નિહાળી રહ્યા છીએ.

અનંદ

પરમાનન્દને

—જેના સૂચન ને સહકારથી ઈશુના

મહામહિમામય ચરિત્રને। આ અંશ

‘નવજીવન’ના વાચકોને આપવા હું પ્રેરાયો।

ત્વામી આનન્દ

સાંકળિયું

ઈશુતું ખલિદાન

વિષયપ્રવેશ	૩
બે હજાર વર્ષ ઉપર	૫
૩-૫-૩	૧૫
સમર્પણ	૧૮
રાતોરાત	૨૩
ઈન્કાર	૨૮
ન્યાયનું નાટક	૩૫
પાઇસેટ આગળ	૪૦
ટાલમ ટોલ	૪૫
શિક્ષા	૫૦
દેહવિડંબન	૫૪
દાવાનળ	૬૦
અમરધામાભિમુખે	૬૪
કૂસારોહણ	
તારણહાર	૭૭

ઈશુનું બલિદાન

યાદ રાખજો, વરુઓનાં ટાળાં વચ્ચે ઘેટાં
બનીને તમારે જવાનું છે.

પૈસો અડતા નહિ, બાણું બાંધવા નહિ,
જોડા પહેરતા નહિ ને વાટમાં કોઈને સલામ
કરવા બોલતા નહિ.

અને જે કોઈ ધરને આંગણે તમે જઈ
હલા રહો ત્યાં સૌ પહેલું હચ્ચારો:
શાન્તિરસ્તુ । પુષ્ટિરસ્તુ । તૃષ્ટિરસ્તુ ॥

—ક્રિસ્તી સુવાર્તા, અ. ૧૦—૩, ૪, ૫.

[ઇશુ સુતારનો ધંધો કરતો અને નવરાશના વખતમાં લોકોને ધર્મનો ખોધ આપતો. ચહુદી લોકોમાં કલિક અવતારને વિષે એવી ધર્મમાન્યતા છે કે ભવિષ્યમાં મસીહાનો અવતાર થશે તે દયા અને પ્રેમ ઉપર દુનયામાં ઇશ્વરી રાજ્યની સ્થાપના કરશે. એ ઇશ્વરી રાજ્ય નજીકમાં છે એમ ઇશુ કહેતો અને લોકોને પ્રેમ અને સ્વાર્પણના પાઠ શીખવતો. મનુષ્યજાતિમાં બ્રાતૃભાવ એ તેનો સિદ્ધાન્ત હતો અને પશુખળનો તે કારમો વિરોધી હતો. ધર્મને ખાતર પ્રાણ લેવો નહિ પણ પ્રાણ દેવો, મારનારને સામું મારવું નહિ પણ સહન કરવું, શત્રુ ઉપર પણ પ્રેમ જ કરવો, એ તેના ઉપદેશનું રહસ્ય હતું.

તે કાળનાં ધાર્મિક પાખંડ અને ક્રિયાકાંડ સામે સ્વાભાવિક રીતે જ તેનો નિર્ભય ઉપદેશ ચાલ્યાની અસર કરતો અને તેના અનુયાયીઓની સંખ્યા દિનપ્રતિદિન વધ્યે જતી. ચહુદી ધર્માચાર્યોએ આમાં પ્રાણસંકટ જોયું અને ક્રિતુરી તરીકે પકડી તે કાળના રોમન સત્તાધીશો પાસે તેને દેહાન્તદંડની શિક્ષા અપાવવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો. અહીંથી પ્રસ્તુત પ્રસંગનો આરંભ થાય છે.]

બે હજાર વર્ષ ઉપર

જયુડાની* જોડે મ્હારે વાત થઇ તે જ ઘડીથી મ્હારા
મનમાં ચકલું પેહું હતું. ધર્માચાર્ય વિષેની ખબર તો એના

* જ્યુડા ઇસ્કેરીઅટ કરીને એક જણ ઇશુના અનુયાયીઓમાં
હતો. તે મૂળ પોતાના દેશને ધાર્મિક તેમજ રાજકીય ગુલામીમાંથી
મુક્ત કરવાનો અભિલાષી હતો. પણ ઇશુની સર્વ પ્રવૃત્તિ પ્રેમ,
જાતૃભાવ અને આપભોજ ઉપર મંડાએલી હતી તે જ્યુડાને
મ્હતી નહિ. આખરે ધન અને પદવીની લાલચે અત્યારે તે ઇશુના
વિરોધીઓના પક્ષમાં બળી ગયો હતો અને ઇશુને પકડાવી
આપવા તૈયાર થયો હતો.

મહાંએથી નિકળી ગઇ, પણ તરત જ એની મુખમુદ્રા જે રીતે કાવરીબાવરી બની અને પોતે કશું ન બાળતો હોય એમ બતાવવાને તેણે જે લોચા વાળ્યા તે ક્રમે કર્યા મહારી નજર આગળથી ખસે નહિ. મહને અનિદ્રની શંકા થઈ જ, અને મનને એમ તરંગોના ઘોડા ધડવા ન દેતાં હું સીધો ધર્માચાર્યને ઘેર પહોંચ્યો.

મૂળ તો ચહુદીએનો ધર્માચાર્ય બુદ્ધો અત્રાસ, પણ એણે ધન અને રાજ્યતૃષ્ણાને લોભે અનેક પાપ કરેલાં અને રોમન સત્તાધીશોની સંમતિ વગર અનેક લોકોના પ્રાણ લીધેલા, તેથી રોમનોએ તેનું આચાર્યપદ ખૂંચવી લીધું. પણ અત્રાસ પૂરો ખટપટી હતો. એણે આથી ન હારતાં અનેક યુક્તિપ્રયુક્તિથી પોતાના જમાઈ કૈઆરને આચાર્યપદ અપાવ્યું. કૈઆર તેટલો જ પાજી માણસ હતો અને એનું ધર્મઝનૂન વિકરાળ હતું. એ મહારા બાપનો મિત્ર હતો અને મહને ઓળખતો.

હું સીધો એની બેઠકમાં જઈ પહોંચ્યો. એણે મહને આવકાર આપી બેસાડ્યો. ‘હું તમારી જોડે એકાન્તે કંઈ વાત કરવા આવ્યો છું’ મહે’ કહ્યું, અને એણે ચાકરોને બહાર જવા આજ્ઞા કરી.

કૈઆર ઉઘો પડછંદ જેવો અને શરીરે સુકલકડી હતો. લોહીમાંસ હતાં જ નહિ કહીએ તો ચાલે. એનો ચહેરો એના ધર્મઝનૂન જેટલો જ વિકરાળ હતો. પાતળા હોઠ અને સીંચાણા જેવી એની આંખો એના કુટિલ નિશ્ચયો મનની સાક્ષી આપતાં હતાં.

કંઈક ત્રાસેલે અવાજે તે બોલ્યો: ‘આવા વખતમાં જોડસલેમમાં તારા જેવાને શાં કામ અટકી રહ્યાં છે ? તારે અહા ન રહેવું જોઈએ. શહેરમાં બધી ધમાધમ છે.’

‘હું એ વિષે જ કહેવા માગું છું’ મહેં કહ્યું.

તેણે મુરખીપણાનો રૂઆળ આણી કહ્યું: ‘મહેં સાંભળ્યું છે; તું આજકાલ ખૂરી સોખતમાં પડ્યો છે એમ કહેવાય છે, અને એમાં તારૂં ભલું નથી એ હું તને કહી દઉં છું.’

‘તમે ઇશુની સોખત વિષે કહો છો ? અલખત, એ મહારો પરમ મિત્ર છે.’ મહારૂં અન્તર વલોવાવા લાગ્યું.

‘એમ હોય તો એ મિત્ર ભયંકર છે. તારા બાપની ખાતર હું તારી ધણી ગમ ખાઉં, પણ મહારી ધીરજનં હદબહાર તાવવી છોડી દેજે. તમ લોકોને આ નિતનવાં ટીખળ શાં ? મહારૂં માનીને છાનોમાનો તારે ગામ ચાલ્યો જા અને આ ઇશુને એના કરમનાં રળ માણવા દે. જીવાનીઆઓને માટે કેવો ભયંકર માણસ !’

મહારાથી હવે ન રહેવાયું. ‘કાણુ કહે છે કે એ ભયંકર માણસ છે ?’ હું ઉંચે સાદે બોલી ઉઠ્યો.

‘હું પોતે કહું છું. લોકોને એ બહેકાવી રહ્યા છે.’

‘તમે કદિ એને મળ્યા છો ? એના સમાગમમાં આવી એની જોડે વાત કરી છે ?’

‘મહેં એને કદિ જોયો નથી.’ એણે ગરમ થઈ કહ્યું.

‘ત્યારે તમે કેમ જાણ્યું કે એ લોકોને બહેકાવે છે ?’

‘મહેં એના ધર્મરાજ્યની વાતો સેંકડો વેળા સાંભળી છે.’ મહેને વાદમાં ઉતરતો જોઈ એ અસહ્ય હોય એમ તે

બરાડ્યો: ‘લોકોને કાયદો તોડવા અને વ્યવસ્થા નામે જડથી ઉખાડી કહાડવા એ ઉશ્કેરી રહ્યો છે. એ નહોતો ત્યાં સુધી આટલા દિવસ લોકોમાં કશો ખળભળાટ નહોતો અને અન્નઆખી શાન્તિ ભોગવતી હતી. એના ઉપદેશથી જ લોકોમાં અસન્તોષ ફેલાઈ ગયો.’

‘ધર્મરાજ્યની વાત તો આપણું જ શાસ્ત્રોમાં લખી છે.’ મહેં કહ્યું.

‘ત્યારે એ પોતે શા સારૂ લોકોને કહે છે કે એનું ધર્મરાજ્ય રાજ્યકર્તાએને ગમવાનું નથી? શું અમે શાસ્ત્રો ને સ્મૃતિકારોને નથી વાંચતા? ઇશુ તે વળી શું નવું શીખવવાનો હતો?’

‘તમે જાણો છો તે બધું તમે લોકોને ક્યાં શીખવો છો?’ મહેં હિમ્મતથી કહ્યું.

‘અરુ જનને શાસ્ત્ર કેમ શીખવાય? અનધિકારી લોકો રાજ્યભાર કેમ ખેડી શકે? ઇશુને રાજ્યકારોઆર ભાજી કે દરોજી એનું શું ભાન? એનું સાંભળીએ તો આપ્તને આરો જ ન રહે. રાજ્ય તો ડાહ્યા કરે અને ડહાપણુ જેને નવરાશ હોય તેને મળે. જે દરેક જણુ ખેતી કરવા અને પરસેવો ઉતારવા જ એસે તો નવરાશ કેને રહે

જાણુ બાળકને સમજાવતો હોય એમ એ મહારી જોડે બોલતો હતો.

‘પણ બીજાઓ ઉપર રાજ્ય ચલાવવાથી શું ડહાપણુ ઉલટું નાશ પામતું નથી?’ મહેં પૂછ્યું.

તે મ્હારી સામું જોઈ રહ્યો અને મ્હને પાગલ ગણતો હોય તેમ જોલ્યો: ‘આવું જ જૂસું ઇશુ તમારાં બધાનાં ભેજાંમાં બરે છે ને ?’

મ્હેં જવાબ આપ્યો: ‘ઇશુ તો કહે છે કે જ્ઞાનીની અજ્ઞાનીને શીખવવાની ફરજ છે અને સમરથની દુર્બળને મદદ કરવાની.’

કુઆર ઘડીભર મૌન રહ્યો, પછી અકળાઇને જોલ્યો: ‘આવું ધર્મરાજ્ય ત્રણ દહાડાંયે ટકે ?’ જરા અટક્યો ને વળી જોલ્યો:

‘આ માણસને મનુષ્યસ્વભાવનું જ્ઞાન જ નથી. લોભ, અદેખાઈ, દ્વેષ, અસૂચા મનુષ્યસ્વભાવ છે. પ્રજા જો ઇશુનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરે તો મનમાં આવે તે કરનારને લગામમાં રાખે કોણ અને લોકોને બચાવે કોણ ? અને રાજ્યકારોનાર જ એ રિયાતમાં કંઈ રીતે ચાલે ? અને એવા ધર્મરાજ્યમાં કોઈ તણખુંલું તોડીને બે કરવાની તરદી જ શું કરવા લે ? બેતી શી ને વાત શી ? અરે નાદાન ! રાજદડ વગર તે કદિ રાજ્ય ચાલતાં હશે ને સુલેહશાન્તિ જળવાતી હશે ?’

કુઆર આ બધું દુનિયાનું ડહાપણ એવી તો હેયા-ધારણથી મ્હને પઢાવી રહ્યો હતો કે હું દબાઈ જ ગયો, અને ક્ષણવાર એ જ આ દુનિયાનો પરમ સતસિદ્ધાંત હોય એમ મ્હને થઈ આવ્યું. પણ ખાજી જ ક્ષણે ઇશુની પ્રેમ અને કરુણા વરસતી આખો મ્હને સાંભરી આવી અને હું બોલી ઉઠ્યો:

‘ઇશુનો ઉપદેશ તો એ છે કે પ્રેમની શક્તિ ડરના કરતાં મ્હોટી છે.’

કૈઆશ ખંચાયો. મર્મભેદી તીર વાગ્યું હોય એમ તે મારી ઉપર આવ્યો અને ધુરંધ્રો: ‘આ માણસે તને પાગલ કરી મૂક્યો છે. એ છે તેવો તને એ દેખાતો જ નથી. પણ સાંભળ, એને તો જૂનું બધું જડથી ઉખાડી મૂક્યું છે. આ નવા જમા જૂના કાઠાને કેમ કરી બેસવાના? કારણ એને એના પોતા શિવાય બીજા કોઈની સત્તા જ ચાલવા દેવી નથી. ધરમૂળથી રાજપલટો.’

‘એ તો પ્રજનો અંતરપલટો માગે છે. માણસોનાં અંતઃકરણમાં જ નવી વસ્તુ સ્થાપવા માગે છે. એ વસ્તુ પ્રેમ.’

કૈઆફે હોઠ ભાસ્યા. ‘એ બધું બંડ છે, નયું બંડ છે અને જમાત એની ખબર લેશે.’

હું ગભરાયો અને વચ્ચે બોલ્યો: ‘લોકો એના ઉપદેશને અવળા અર્થમાં લે છે. તમારી આગળ પણ એવા જ અવળા અહેવાલો રજૂ થયા છે. મેં ઈશુને પ્રેમ અને શાન્તિ શિવાય બીજા કશાનો જ ઉપદેશ આપતો કદિ પણ સાંભળ્યો નથી.’

‘મહને ખરું બોલું સમજવાની ને પારખી જોવાની અકલ નથી શું?’ તિરસ્કારપૂર્વક તે મહારી પર ધસી આવ્યો. ‘આ મહોટો મહને ધર્માચાર્યને શીખવવા આવ્યો છે!’

હું ઉકળી ઉઠ્યો પણ મહે મહારા ગુસ્સાને દાબ્યો. ઈશુને વિષે હું ગભરાઈ ઉઠ્યો હતો અને એ વર આગળ બકરી બની હું બોલ્યો:

‘ઈશુ મહારો મિત્ર છે અને હું એને મહારા જીગરથી ચાહું છું. મહારી ખાતર પણ તમે એની ઉપર દયા નહિ કરો?’

એ બોલ્યો નહિ. માત્ર એની વિકરાળ નજરને મ્હારી નજર મળી અને મ્હેં જોયું કે મ્હારો પ્રયત્ન બધા થુંક વલોવવા સમાન હતો. દયા જોડે એને ઓળખાણ નહોતું. વાળના બે નિર્જીવ તાર વચ્ચે ઝણકાર હોય, પણ એના અંતરમાં કશાનો પણ પડ્યો પડે તેમ ન હતું. જીવતા માણસનું માંસ લાલચોળ સાણસે તોડાતું એ નજરે જુએ, પણ એનું રૂંવાડું સરખું ખડું થાય એમ નહોતું. આ નિષ્કૃંપતાની એને કશી જ શરમ નહોતી, કારણ એ તદ્દન જડ હતો. આ આપઅધાપાના ખડક ઉપર હું કશો લીસોટો પાડી શક્યો નહિ. નર્ચા હાથનાં આંગળાંવડે ઝીંચનના કિલ્લાને પાયામાંથી કોપેડવા મથવા સમાન એ હતું.

જતાં ઉડતા પહેલાં એક છેલ્લો પ્રયત્ન કર્યા વિના મ્હારાથી ન રહેવાયું અને હું બોલ્યો:

‘ તમે મ્હને ચેતવ્યો છે, પણ હું ચેતવવા ઇચ્છું છું. ઇશુને કચડી નાખવો રમત નથી એ યાદ રાખજો. લોકો એને કેટલો ચાહે છે એની તમને બાળ નથી. એના અનુયાયીઓ ગણ્યા ગણાય એમ નથી. ’

કૈઆફ મ્હારી સામું જોઈ રહ્યો અને બોલ્યો: ‘ એના બધા અનુયાયીઓ એને ચાહે જ છે એવું નથી. ’

હું ઉઠ્યો પણ કૈઆફનું છેલ્લું વાક્ય મ્હારા મન પર ચોંટી બેઠું. મ્હારા અંતરમાં એકાએક અજવાળું પડ્યું. જ્યુડાએ વિશ્વાસઘાત કર્યો છે એ વિષે મ્હારા મનમાં શંકા ન રહી. એ છેલ્લું વાક્ય ઉચ્ચાથું ત્યારનું કૈઆફની નજરમાં જ ચોખ્ખું હતું કે એની અને જ્યુડાની વચ્ચે કંઈ

ને કંઈ સંતલસ થયો હતો. કૈઆણું ધર છોડતાંની સાથે હું નિકોદમને ઘેર ડ્યો.

આરીમેથાનો યૂસફ પણ ત્યાં જ હતો. બન્ને આગળ મ્હેં મ્હાઈ અન્તર ઠાલવ્યું. સ ચિન્તામાં પડ્યા. અન્તે નિકોદમ બોલ્યો:

‘જ્યુડાએ સંતલસ કર્યો હશે, પણ મ્હને નથી લાગતું કે આજ ને આજ કંઈ થઈ શકે. જમાત એમ તાબડોતોબ કાંઈ કરી શકે નહિ; અને પેસોવરનો ઓચ્છવ તો છેક આવી લાગ્યો છે. છતાં કૈઆફ એને આજે જ રાત્રે પકડે અને જમાત પાસે કાલે ને કાલે સજા કરાવે તોપણ એને મારી નાખવાને વખત રહે તેવું નથી. સજા કરતાં પણ એક દિવસ તો જાય જ, અને ત્યાં તો પેસોવર શરૂ થઈ જાય છે. ઓચ્છવના દિવસોમાં સજા નિષિદ્ધ છે. હા, ઓચ્છવ વીત્યા બાદ એ લોક એને જરૂર પકડશે. એટલે હાલ તો આપણે ઇશુને અહીંથી ખસેડી દેએ એટલું જ.’

બસ, એ પ્રમાણે જ આખરનો નિશ્ચય થયો. નિકોદમ પહાડની તળેટીએ જોનને ઘેર ઇશુની ખબર કહાડે, યૂસફ વાહનનો જોગ કરી દરવાજા બહાર બેથની આગળ તૈયાર રહે અને મ્હારે જ્યુડાના કહેવા ઉપરથી ઓલુના પહાડ પર ગાસીમાના ઉપવનમાં કદાચ ઇશુ હોય એ અટકળે ત્યાં એની શોધ કરી એને ચેતવવો અને બેથની આગળ તેડી લાવવો, આવો ઠરાવ થયો અને અમે સૌ પોતપોતાને કામે નિકળી પડ્યા.

૩-૫-૩

ઝાંઝાની ખીણ એટલી બધી હાંડી અને સીધી છે કે માણસ બને હાથના ટેકા દબને પણ બહુ મુશ્કેલીથી ચડી ઉતરી શકે. તેની પાછળ એક ટૂંકી પગડાંડી છે. તે રસ્તે ઝોલુના પહાડ પરથી કેદરાંના ઝરણુ પાસે ઉતરાય છે. ન્યારે મ્હેં એ ઝરણું ઝોળાંખીને ઝોલુની ઝાડીમાં થઇ પહાડ પર ચડવા માંડ્યું ત્યારે સૂર્ય આશમી રહ્યો હતો અને ગાસીમાના

ઉપવનમાં નીરવ શાન્તિ પથરાઇ રહી હતી. કોઇ દિશિએ પડતું ન હતું. બહુ આતુરતા છતાં હું રહેજ ધીમે પડ્યો અને મને ચડેલો શ્વાસ જરા નીચે બેઠો. અહીંની શાન્તિમાં શહેરના ઘોંઘાટ અને અત્યાચારો સ્વપ્નવત્ થઇ ગયા. ઇશ્વર પણ આવા સ્થળમાં બે ઘડી વિચરવા મન કરે !

પહાડની ટોચ નજીક આવતાં ઝાડી આછી થઇ ગઇ અને પર્વતના વળાકારના ઘાટના બીંત જેવા ઉભા કાળા ખડકો દેખાવા લાગ્યા. હું હવે પહાડની પહોળી પીઠ ઉપર આવી પહોંચ્યો. આથમતા સૂર્યનાં લાંબાં કિરણો ચોતરફ પથરાઇ રહ્યાં હતાં. પૂર્વ દિશાએ વિદરાંના બૂખરા બિહામણા ટેકરાઓની પેલીપાર મોઆખનાં શિખરો ભગવા રંગથી રંગાયાં હતાં અને દૂર દૂર કાળા સસુદ્રનો પ્રકાશમાન આસમાની પટ શ્યામ બનતો જતો હતો. પશ્ચિમમાં લાલ સંધ્યાએ જેડસલેમના મિનારાઓને ઘેરા ગુલાબી બનાવી દીધા હતા અને ગઢની બહારના ભાગમાં જાણે કે જ્યાં ત્યાં અગ્નિ ચેતવ્યો હોય તેમ આસપાસની સપાટ શિલાઓ અને ખડકોમાં સંધ્યાની લાલી છવાઈ રહી હતી. આ સંધ્યાના ભવ્ય તેજઃપુંજમાં જેડસલેમ એટલું નજીક લાગતું હતું કે જાણે અહીંથી પથર ફેંકીએ તો જરૂર જેડસલેમના મુખ્ય મંદિરના ચોકમાં જઈને પડે. આમ છતાં ત્યાંના કોલાહલને તો આટલી ઉંચાઈએ અવાજ સરખો પણ આવતો નહોતો. આ સ્થાન તદ્દન સૂકું અને ઉજડ હતું અને છતાંયે કોઇ અદ્ભુત સૌન્દર્યથી ભરેલું લાગતું હતું.

ઘડીભર હું જે કામે નિકળ્યો હતો તે ભૂલી ગયો અને આસપાસની ભવ્યતામાં લીન થઈ ગયો. એટલામાં મ્હારા

ખભા ઉપર ક્રોધનો હાથ પડ્યો. પાછળ ફરીને જોઈ' છું તો તો ઇશુ.

મહારો આનંદ વાદળાની પેરે સરકી ગયો અને શોકસાગર ઉલટ્યો. તે પોતે તો સામાન્ય જગતથી નિરાળો જાણે ક્રોધ ખીજી જ દુનિયાનો માણસ હોય તેવો દેખાતો હતો. મહેને બહુ દિલગીર જોઈ તેણે મને સોડમાં લીધો, અને મહારા ખભા ઉપર હાથ ટેકવીને મહારા કુશળસમાચાર પૂછ્યા. હું કંઈ જવાબ આપી ન શક્યો. તેને માથે જે જોખમ ઝૂમમતું હતું તે જ મહારી આંખ સામે તરી રહ્યું હતું અને હું દુઃખથી દબાઈ ગયો.

‘ઇશુ!’ મહેં કાંપતા સ્વરે કહ્યું, ‘હું તને ચેતવવા આવ્યો છું. હું કૈઆફને મળીને આવું છું અને તારે અહીંથી તાબડતોબ નાસી છૂટવાની જરૂર છે.’

તે આછું હસ્યો ને બોલ્યો: ‘ક્યાં નાસી છૂટું? ઇશ્વરની ઇચ્છાથી માણસ કદિ છૂટી શકે ખરો? નાસીને ક્યાં સ્વર્ગમાં જતો રહું? ત્યાં તેતું જ રાજ્ય છે; નરકમાં સંતાઈ તો ત્યાં પણ તે નથી થું?’

‘પણ તું અહીં રહીશ તો એ લોક તારો જીવ લીધા વગર રહેશે નહિ.’ મહેં ગભરાઈને કહ્યું.

‘મગ્નવિષયમાં પણ ઇશ્વર જ આપણો ભાગ્યનિયામક છે.’ તેણે જવાબ આપ્યો. ‘મહેને આવી સ્થિતિમાં મૂકવામાં તેનો કંઈ ને કંઈ અગમ્ય ઉદ્દેશ હશે! તેણે મહેને જે પ્રેરણા આપી તે સદેશ મહેં જગતને સંભળાવ્યો છે. જે આથી મહારા દેહનો અન્ત આવે તો તે મહેને મંજૂર છે. ઇશ્વરને આધીન રહેવામાં જ વિશ્વતું અનન્ત રહ્યાણુ સમાયલું છે.’

હું તેને ખૂબ ચાહતો હતો. મ્હને લાગ્યું કે મારા અને તેના આત્મા વચ્ચે રહેલ અન્તરૂપટ આજ અચાનક ખસી ગયો. તેનો વિનાશ નજીક છે એ વિચારે મ્હને ઝોટલો બધો ઘેરી લીધો કે મ્હારી આંખમાંથી અશ્રુધારા વહેવા માંડી.

‘પણ આમાંથી છૂટવાનો શું એકે રસ્તો નથી ?’ હું બોલી ઉઠ્યો.

‘ઇશ્વરની કોઇ પણ બક્ષીસને આપણાથી ઠેલી શકાય નહિ. તે મરણ આપે તો તે પણ મ્હારે તેટલી જ પ્રસન્નતાથી સ્વીકારવું જોઇએ.’ થોડીવાર તે બોલ્યો નહિ. તેના અન્તરમાં કંઈ વલોવાતું હતું:

‘મ્હેં સર્વે માણસોને પ્રમાદમદિરાથી ચક્રચૂર બોયા; કોઇને તરસ્યું ન દીધું. મ્હેં મ્હારો આત્મા ખાલી કર્યો, પણ કોઇને તેની કશી પરવા નથી. અરે લોકો !’

તેના મ્હોડા ઉપરથી પરસવાનાં ટીપાં ટપકવા લાગ્યાં અને તેણે પોતાની બ્રહ્માંયથી મોઢું લૂછી નાખ્યું :

‘મ્હેં લે કોને જીવનધર્મ સમજાવ્યો, પણ તેઓને પ્રેમ કરવો નથી ગમતો; એકબીજાનો દ્વેષ કરવામાં જ તેમનો આનંદ છે. તેઓના ઉપર જે દુઃખવાદજો વરસવાના છે તેમાંથી હું તેઓને શી રીતે બચાવું ? પોતે શું કરી રહ્યા છે તેનું તેમને જ્ઞાન નથી. અત્યારે તો તેઓ ઇશ્વરનો ઇન્કાર જ કરી રહ્યા છે.’

તે બે ડગલાં આગળ ચાલ્યો અને વિદરાં ઉપર નજર ફેરવતો એક સિલા ઉપર હાથ ટેકવીને ઉભો. કાળા સમુદ્રનો નીલ વર્ણ હવે તદ્દન શ્યામ થઇ ગયો હતો અને બૂખરાં

વાદળો મોઆખનાં શિખરો પર જ્યાં ત્યાં આજોટતાં હતાં. સંધ્યાની લાલી હળુ જોડસૂત્રોમ ઉપર ટકી રહી હતી. જોતજોતામાં તે પણ જતી રહી અને અમારી આસપાસ અંધકાર વ્યાપી રહ્યો.

હંશુ મૌનપણે સંધ્યાને આમ ઓસરી જતી નિહાળી રહ્યો. હું પણ તેના બોલવાની વાટ જોતો. તેની પાછળ શાન્તિથી ઉભો. જ્યારે તેણે ધરી બોલવા માડ્યું ત્યારે મ્હને માલમ પડ્યું કે તે મહારાથી જરા દૂર હતો.

‘આજે હું બળવાખોરની પંક્તિમાં છું, પણ દુનિયા સદાને માટે સાચું ખોટું પારખનાર વિનાની રહેવાની નથી. જ્યારે દુનિયા મહારા સદેશાનું મ્હસ્ય ઓળખશે ત્યારે પોતાના કૃત્તને સમજશે અને પશ્ચાત્તાપપૂર્વક હંશરી રાજ્ય સ્થાપવા એકત્ર થશે. દ્વેષનો દિગ્વિજય લાખો માળ ટકી શકતો નથી. તે શક્તિહીન છે. પોતાના વિજયમાં તે ખીજા કોઇને ભેળવી શકતો નથી. પણ પ્રેમ હંશરી સંપત્તિહોષ બળવાન છે અને ગમે તેટલાં કષ્ટ સહન કરવાને શક્તિમાન છે. હું હાઈ છું, પણ મારી પછીના જરૂર જીતશે; કારણ કે હંશર સદા જાગૃત છે.’

એક કાગરચીતરું ઘુવડ ધીમ ઝાડીમાંથી નિકળી પાસેની ખીણમાં શિકાર શોધતું ઉડી ગયું. હંશુ તેને ઉડતું જોઈ રહ્યો. પછી તે બોલ્યો:

‘મરણ ખરેખર વિકટ છે; પણ આખી સૃષ્ટિ મરણાધીન છે. મ્હેં અનેકને મરતા જોયા છે હવે મહારો વારો આવ્યો છે. આ માર્ગે દરેક પ્રાણીને આખરે જવાનું જ છે. તું

ચોબ, હું એકાન્તમાં ઈશ્વરપ્રાર્થના કરવા જાઉં છું.
મનુષ્યનો શાન્તિદાતા ઈશ્વર છે. તેની પ્રાર્થના કદિ અણ
જતી નથી. ’

અને એકાન્તમાં પ્રાર્થના કરવા તે મહેને છોડીને ખુલ્લા
મેદાનમાં થઇ ઓલુની ઝાડીમાં અદક્ષ થઇ ગયો.

સમર્પણ

રાત્રિ પડી ગઈ હતી. હું આસપાસના અવાજો સાંભળતો પર્વતશિલાની ઓથે જ બેસી રહ્યો. મેદાનની આસપાસ વિચિત્રવર્ણી ધૂવડો આમતેમ ઉડી રહ્યાં હતાં અને તારાઓ એક પછી એક દૃષ્ટિગોચર થવા માંડ્યા હતા. આકાશ તારાઓના ઝગઝગાટથી શોભી રહ્યું હતું.

હું ઉઘી જ ગયો હોઈશ, કારણ કે અચાનક હું ચમક્યો અને ઉભો થઈ ગયો. મ્હને લાગ્યું કે વખત બહુ વહી ગયો હતો અને હવે જરૂર કાંઈ નવાજૂતી બનશે.

ધૂવડો જતાં રહ્યાં હતાં અને સર્વત્ર શાન્તિ વ્યાપી રહી હતી. દૂર દૂર ખીણની પેલીપાર મુખ મદિરનો કિલ્લો દેખાતો હતો ત્યાં નજર જત સળગતી મશાલોને મેં આમથી તેમ હાલતી જોઈ. મશાલો ઘડીવાર દેખાઈ અને ઘડીમાં અદૃશ્ય થઈ અને પાછી કિલ્લાની ભીંત પાછળ દેખાઈ. ઘોડી વારમાં લોકો દરવાજા બહાર નિકળતા દેખાયા.

મ્હારી પાછળ ખખડાટ સંભળાયો અને પાછો ફરી બેઠું છું તો અધારામાં લાંબો દેખાતો ઇશુ મ્હેં મ્હારી સમીપ દીઠો.

‘ જો ! ’ તેણે કહ્યું, ‘ તેઓ મ્હને પકડવા આવે છે. ચાલો આપણે જઈએ. ’ અને પછી ‘ આ આપણો છેલ્લો મેળાપ છે ’ એમ કહી તેણે મને હાસરસો આપ્યો અને સર્વત્ર ઉપરથી ઉતરવા માંડ્યું. હું ગભરાયેલો તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યો.

પહાડની તળેટી આગળના એક બગીચામાં પીટર, જોન્સ અને જૉન ઉંઘતા હતા. ઇશુ તેમને જોઈ રહ્યો:

‘ હું બહુ ઇચ્છું છું કે તમે આરામપૂર્વક ઉંઘ્યાં જ કરો. પણ સમયભરાઈ ગયો છે, અને જ્યુડા તદ્દન નજીકમાં છે. ’

અને તેણે તેમને ઉઠાડ્યા.

ઉંડી ખીણમાંથી હથિયારબધ આદમીઓનો અવાજ આવવા માંડ્યો અને દરનાં ઝરણુ આગળના નીચાણમાં

દીવાઓ ધડીક ઢંકાઈ ગયા. ઇશુ સાંકડી કેડી ઉપર ચઢીને ઉતરવા લાગ્યો અને અમે તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યા. ઓલુની ઝાડી આછી થઈ જાય છે ત્યાં તે થોભ્યો અને અમે તેની આસપાસ વાંટળાઈને ઉભા.

ધડીમાં સામે આવતા માણસોને પગથિયાં બતાવવા ઉંચી ધરેલી મશાલો શરીથી દેખાઈ. મશાલોના અજવાળામાં સૌથી આગળ ચાલનાર સ્પષ્ટ ઓળખાતા હતા. તે મુખ્ય મંદિરોનો કોઈ ધર્માધિકારી હોય એમ લાગતું હતું. તેની પાછળ જ જ્યુડા દરકેરીઓ હતા.

અમે તેની રાહ જોતા નાનિતથી ઉભા હતા એ જોઈને તે અધિકારી જરાક વિસ્મયપૂર્વક થંભ્યો અને પછી જેમ્સ તરફ આવવા લાગ્યો; પણ જ્યુડા તેના કાનમાં ગજગણ્યો: ' નહિ, તેને નહિ ' અને પોતે જ ઇશુની આગળ આવ્યો અને ભેટવા માગતો હોય એમ ઇશુનો હાથ પકડ્યો. ઇશુએ પોતાનો હાથ તેના હાથ ઉપર મૂક્યો અને તેની સામે એકાદશે જોઈ રહ્યો. પછી જરાક નીચા વળી તેણે જ્યુડાને ચુંબન લીધું.

‘ ભાઈ, ’ તેણે કહ્યું, ‘ તું જે કામ માટે આવ્યો છે તે ખુશીથી કર. ’

આટલું થતામાં તો ધર્માધિકારીના લોકોનું ટોળું તેમને વીંટી વળ્યું અને તેમણે ઇશુનો કબજો લઈ તેને મજબૂત પકડ્યો. આ જોઈ પીટરની આંખ શરી અને મ્હોટી તલવાર કહાડી નિમેષ માત્રમાં ટોળા વચ્ચે માર્ગ કરી તે સામે આવી ઉભો. ઇશુનું મ્હોં લેવાઈ ગયું. બળ કરીને તેણે કહ્યું:

‘ પીટર, તલવાર ધ્યાન કર. મ્હેં તને નથી કહ્યું કે જે તલવારનો આશ્રય લેશે તે તલવારથી જ મરશે ? ’

પીટર ઝંખવાણો પડ્યો અને સ્તબ્ધ થઇ ગયો. ઇશુએ ધર્માધિકારી તરફ વળીને કહ્યું :

‘ કોઈ ચોરલૂંટારાને પકડવો હોય તેમ આ બધું ધાડું લઇને શા સારૂં આવ્યા છો ? અને આ તલવારો શી ? આ માલાં શાં ? શું હું મુખ્ય મંદિરમાં રોજ ખુદી રીતે ઉપદેશ કરતો નથી ? ત્યાં આટલા દિવસ મને કાં ન પકડ્યો ? ’

કોઇ કશો જવાબ આપી શક્યું નહિ. ઇશુ પણ કશું વધારે ન બોલતાં તેઓ સાથે પર્વત ઉપરથી નીચે ઉતરવા લાગ્યો. હું તથા પીટર ઇશુની પાછળ પાછળ ચાલ્યા. માત્ર જમ્બુડા ઓલુની તબેટીના બગીચામાં પાછળ રહી ગયો.

રાતોરાત

ઘશુને લઇને લોકો ઝીઝનના કિલ્લામાં ધર્માચાર્યના મહેલ આગળ આવ્યા ત્યારે મધરાત વીતી ગઇ હતી. અને ઘશુને અન્નાસની આગળ રજૂ કરવો કે કૈઆદ આગળ એ વાતની પણ લોકોમાં મૂંઝવણ ઉભી થઇ; કારણ ધર્માચાર્ય-પદનો ફેરફાર ધરમેળે થયો હોવાથી લોકોમાં હજી તેની પૂરતી

જાણુ થઈ નહોતી. અંતે લોકો મહેલમાં અજ્ઞાસ રહેતો હતો તે જાણુએ ઇશુને લઈ ગયા. દરવાન સ્ત્રીએ કહ્યું: 'મોટા આચાર્ય નિદ્રાવ' છે.'

ધર્માધિકારી ટાળાને મોખરે હતો. તેણે જવાબ આપ્યો: 'આ માણુસને તાજડતોજ હાજર કરવાનો. ધર્માચાર્યનો હુકમ છે.'

મહેલમાંનો એક માણુસ અજ્ઞાસને જગાડવા અંદર ગયો. થોડીવારે તે પાછો આવ્યો અને આરોપીને લઈ અંદર જવા પેલા અધિકારીને કહ્યું. દરવાન બેલા મને ઓળખતી. તેનો લાભ લઈ હું પણ પીટર સાથે અંદર છુસ્યો.

અજ્ઞાસ અંદરના ઓરડામાં બેઠો હતો. તેનું વૃદ્ધ શરીર અવસ્થાને લીધે કમ્મરમાથી વળી ગયું હતું અને તેનાં કૃશ હાથમ્હોં ઉપર કરચલીઓ વળી હતી. તેનો અવાજ અસ્થિર અને ખોખરો હતો. ઇશુને પકડી લાવનારાઓને તેણે કેટલાક પ્રાસ્તાવિક સવાલો પૂછ્યા. પછી ઇશુ તરફ વળ્યો:

‘તારે શું કહેવું છે? તારા ઉપર કાયદાનો ભંગ ક્યાંનો આરોપ છે. તારી પાસે કશો બચાવ છે?’

ઇશુએ વૃદ્ધ અજ્ઞાસ સામી નજર માંડી અને બોલ્યો: ‘ધરને ખૂણે આમ મધરાતે માણુસ ઉપર કામ ચલાવવાનું તમારા કાયદામાં છે શું? મારી વિરુદ્ધ સાક્ષી આપનારા ક્યાં છે?’

અજ્ઞાસ મૂંઝાયે લોકો પણ ઇશુની વાત સાચી હતી એ તુરત મનથી સમજી ગયા અને એકબીજા સામું જોવા લાગ્યા. યહુદીઓના કાયદા મુજબ મોતની સજા થાય એવા

આરોપની તપાસ દિવસે ખુલ્લી રીતે અને જમાતના પંચ સમક્ષ થવી જોઈએ અને આરોપ મૂકનાર પક્ષ તરફના બધા સાક્ષીપૂરાવા રજૂ થવા જોઈએ એવો નિયમ હતો.

આખરે અત્રાસ બોલ્યો: ‘ આ કેસ મારી આગળ શું કરવા લાવ્યા ? આને મૂળથી જ કૈઆફ આગળ લઇ જઈને રજૂ કરવો જોઈતો હતો. કૈઆફના હાથમાંનું આ કામ છે. ’

એના સાદમાં અનિશ્ચિનતા સ્પષ્ટ હતી અને પોતાની મુશ્કેલીમાંથી રસ્તો જડતાં અને તે ચોક્કસ સ્વરે બોલ્યો: ‘ એ જ બરોબર છે. કૈઆફ આગળ જ એને લઇ જાઓ. ’ અને લોકો ઇશુને લઇને પાછા ફરતા હતા એટલામાં તેણે ઉમેર્યું:

‘ રાતનો વખત છે; એને બાંધીને લઇ જાઓ તો ઠીક. અહીંયાં જ બાંધો અને પછી લઇ જાઓ. ’

એક જણ દોરડું લઇ આવ્યો અને માણસોએ ઇશુને બાંધ્યો. પછી અત્રાસને નમન કરીને લોકો મહેલની બીજી બાજુએ કૈઆફના વિશાળ હોલમાં ઇશુને લઇ ગયા. આ હોલમાં જ અનેક વેળા જમાતનું પંચ ભેળું થતું. અમે જરાવાર ખોટી થયા હતાંશું એટલામાં કૈઆફ દાખલ થયો અને પોતાના કિન્ન્યાસન પર બેઠક લઇ ગુનેહગારને રજૂ કરવા હુકમ ઠીકો. તેના ચહેરા ઉપર નિશ્ચય હતો, તેની આંખો શિકાર શોધતી હોય તેમ તરવરતી હતી અને તેના હોઠમાં તનબૂરતા અને દબતા બરી હતી.

લોકો ઝટ ઇશુને આગળ લાવ્યા. દોરડાના બંધનથી ખેંચાઈને તેનાં વસ્ત્રો અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયાં હતાં અને તેની મુદ્રા ત્રાસેલી હતી. કૈઆફે તેના પર પોતાની બાજુ જેવી આંખો ડેરવી માથાથી પગ સુધી તેને નિહાળ્યો. પછી બોલ્યો:

‘ નાનરથનો ઇશુ તું જ કે ? ’

ઇશુએ જવાબ આપ્યો: ‘ હું જ. ’

‘ તું મોટો દેવાંશી હોવાનો દાવો કરે છે, પોતાને પેગંબર કહેવડાવે છે અને ઇશ્વર તરફથી સંદેશ લાવ્યાની બડી બડી વાતો કરે છે ખરું ને ? અને તું એકલો કેમ ? તારા સાથીઓ બધા ક્યાં ગયા ? ’

ઇશુ મૌન રહ્યો. તેની આંખો ગ્લાનિ વરસતી ગંભીર-પણે કૈઆફ ઉપર હરી રહી. પણ તેના મૌનથી કૈઆફ સળગી ઉઠ્યો:

‘ તેં જે ગંભીર ગુન્હો કર્યો છે તેને સાફ તને મોતની સજા થઈ શકે એનું તને જ્ઞાન છે ? અહીં આ બાબતમાં તારો જવાબ માગવામાં આવે છે ત્યારે તું ઉત્તર આપવા ધનંકાર કરે છે શું ? ’

ઇશુએ બોલવા માંડ્યું. તેના પ્રત્યેક બોલમાં નરમાશ હતી:

‘ મહેં કદિ ખાનગીમાં ઉપદેશ કર્યો નથી. ખુલ્લી રીતે અને છડેચોક દુનિયાને મારે જે કંઈ કહેવાનું હતું તે મહેં કહ્યું છે. જ્યાં ચહુદીઓ દરરોજ એકઠા થાય છે તેવી જાહેર જગ્યાઓમાં, આખ્યાનમંદિરોમાં અને મુખ્ય મંદિરના ચોગાનમાં જ હું હમેશાં ઉપદેશ દેતો આવ્યો છું. ’

‘ પણ તે પેગંબરપણાની અને ધર્મરના સંદેશાની વાતો કરીને ચઢી ધર્મની નિંદા કરી છે કે નહિ ? ’

ઇશુના અવાજમાં કંઈક કડકાષ આવી અને તેણે જવાબ દીધો:

‘ એ મને શું કરવા પૂછો છો ? જેમણે મને ઉપદેશ દેતાં સાબળ્યો છે તેમને પૂછો. હું શેનો ઉપદેશ કરું છું એ તેઓ જાણે છે. ’

કૈઆદના મ્હોં પર ક્રોધાગ્નિ ભભૂકી ઉઠ્યો. તે પોતાના આસન ઉપર અરધો ઉભો થઈ ગયો. આ જોઈ પાસે ઉભેલા એક અધિકારીએ ઇશુના મ્હોં પર જોરથી એક લપડાક લગાવી દીધી:

‘ ધર્માચાર્યજી સામે જેઅદબી બતાવીને બોલે છે ? ’

ઇશુના મ્હોડા પર લોહીના ટશીઆ ડુટ્યા અને ધીરે-ધીરે લોહી નીચે ટપકવા લાગ્યું. તેના હાથ બાંધેલા હતા તેથી તેનાથી મોઢું લૂછી શકાયું નહિ. છતાં સહેજ પણ ક્રોધ કર્યો સિવાય તેણે ઉત્તર આપ્યો:

‘ જો મ્હેં અસત્યનો ઉપદેશ આપ્યો હોય તો જમાતના પંચ સમક્ષ ખુલ્લી રીતે કામ ચલાવો અને સાક્ષીઓ રજૂ કરો. આ મારી માગણી વ્યાજબી હોય તો આમ બળ વાપરવામાં શું હાંસલ છે ? ’

કૈઆદ ક્રોધથી રાતોપીજો થઈ ગયો. પણ ઇશુની માગણી સામાન્યમાં સામાન્ય હતી. તેમાંથી છૂટવાનો એક

માર્ગ તે શોધી શક્યો નહિ, તેથી લોકો તરફ વળી કડકાઇથી તે બોલ્યો :

‘ હમણાં આને બહાર લઇ જાઓ અને તેની બરાબર ચોક્કસ કરો. એ ધરાય એટલા સાક્ષીઓ શોધી લાવવામાં આવશે ને જમાતપત્ર પણ બોલાવવામાં આવશે. ’

ઈન્કાર

માણસો ઇશુને ચોકમાં લઇ ગયા અને પહેલાં
બેસાડ્યો હતો તે જગ્યાએ તેને બેસાડ્યો. થોડી જ વારે
કેઆશના માણસોને અમે સાક્ષીઓ શોધવા જતા બોલા.
રાત ગળતી જતી હતી. ઇશુને પકડીને બેઠેલા લોકોએ ટાઢ
ઢિડાડવા તાપણું ક્યું અને આપસમાં ટેલટપાં સર કર્યા.

ધશુ શ્રાંતિથી બેસી રહ્યો હતો અને તેનું ધવલ મુખારવિંદ લોહીથી ખરડાએહું તાપણના પ્રકાશમાં ચમકતું હતું.

ચોકના દૂરના ખૂણામાં તાપણને વીંટીને બેઠેલા લોકોના ઓળામાં મ્હેં એક જણને બેઠેલો જોયો. મહારા મનમાં કંઈક આવ્યું અને હું ધીમે રહીને ખસી ગયો અને ત્યાં ગયો. મ્હેં એને તરત જ ઓળખ્યો. એ નિકોદમ હતો. મહારો હાથ પકડી એણે મ્હને પોતાની લગોલગ બેસાડ્યો. એનું હૃદય અસ્થિર થયું હતું અને તે ચિન્તામાં ડૂબી ગયો હતો.

‘ચોમેરની કમબખ્તી છે.’ તેણે બહુ જ ધીમે ધીમે બોલવા માંડ્યું, ‘ધરના જ લોક બધા ભેગા થઈને એના પ્રાણ લેશે. પોતે મ્હોટી ધર્મસેવા જ કરી રહ્યા છે એમ પ્રામાણિકપણે માનતા હોય ત્યાં બીજા એમને શું સમજવી શકે ? આ કારભારીઓ સાથે જ એમ માનનારા છે કે જાણે પોતે ધર્મરતો જ આદેશ ઉઠાવી રહ્યા છે ! તેઓ પ્રામાણિકપણે માને છે કે ધર્મના ઉપદેશને પરિણામે ગૌલીલિઆમાં તોફાન જગ્યા વગર રહેનાર નથી. ગૌલીલિઆના લોક હમેશ તોફાન કરતા આવ્યા છે. અત્યારે પણ એવો જ લાભ લાઇ તેઓ રોમનોની ખૂંસરી ફગાવી દેવા પ્રયત્ન કરે અને જો એવો બળવો વજેરે કશું થાય તો તેનું પરિણામ ગમે તેવું આવે, તોપણ આ કારભારીઓ અને ધર્માધિકારીઓનું તો તેમાં બગડે જ. જો ધર્મની જીત થાય તોપણ એમની પ્રતિષ્ઠા વૂટે, કારણ ધર્મ ગરીબનો, નબળો, પરસેવો ઉતારી પેટ ભરનારાનો બેલી; એટલે એમની સત્તા જાય અને એમને આમત્રજના

સેવક બનીને રહેવું પડે. વાર, જો રોમનો જીતે અને બળવો દાબી દે તોપણ આ લોકો પોતાની સત્તા ખૂંચે, કારણ રોમનો તેમને બળવો થયાને માટે દોષ દે અને તેમને આપેલી જમાત અને તેને લગતી સત્તાઓ પાછી ખૂંચવી લે.’

‘પણ પાઇલેટ—આખર પાઇલેટ તો છે;’ એકાએક આશાનું કિરણ હાથ લાગતાં હું બોલ્યો, ‘જમાત ઇશુને રોમન ગર્વનરની રજા વગર મોતની સજા ન આપી શકે; અને પાઇલેટ કંઈ ધર્માધિકારીઓનો મિત્ર નથી.’

‘પાઇલેટની સ્થિતિ એવી નથી કે તે આ લોકો જોડે અગર જમાત જોડે આજે કજીઆમાં ઉતરે. જ્યુડિયામાં એની પાસે ગણ્યુંગાંડ્યું લશ્કર છે. કારભારીઓ એને એટલો તો હેબતાવી મૂકશે કે મનથી નહિ માને તોપણ એને તેમનું કહ્યું કરવું પડશે. વળી મેં તો એટલે સુધી સાંભળ્યું છે કે સીઝરની પણ હમણાં એના પર ઇતરાજ થઈ છે. પાઇલેટ આ જાણે છે. જો આવું બંડ વગેરે કંઈ થાય અને સીરિયાથી લશ્કર મંગાવવા વખત આવે તો પાઇલેટને જરૂર પાછો બોલાવી લેવામાં આવે અને કદાચ એને પોતાનું શિર પણ ખોવું પડે. બીજી પણ એક વાત સાંભળી છે કે પાઇલેટ પાણીની નહેર જેરૂસેલમ લાવવાની યોજનામાં ધર્માચાર્યની મદદ ઇચ્છે છે. આ રોમન લોકને પોતાના રાજ્યની આવી નિશાનીઓ મૂકી જવાના બારે લોભ ! પાઇલેટની મરજી આ આખા નહેરકામને સારું મુખ્ય મંદિરનો પૈસો કઢાવવાની છે. બીજો ક્યાંથી મેળવે ? અને મંદિરનો ઉપયોગ કરવો હોય તો ધર્માચાર્યને રાજી રાખ્યા વિના તેને છૂટકો ? પણ પાઇલેટને તો તું પણ મારા જેટલો જ ઝોળખે છે.’

‘મને તો એ હમેશાં ન્યાયી જ માણસ લાગ્યો છે.’
મહે કહ્યું.

‘ન્યાયી પણ નમેશે.’ નીકોદમ બોલ્યો, ‘અને એક માણસનો જીવ લીધાથી જો દેશમાં શાન્તિ સ્થાપ્યાનો જશ ખાતી શકતો હોય તો એને એવા એક જીવની શી કિંમત? એણે અગાઉ કેટલાયે જીવ લીધા છે. ફરી પણ લે એમાં શું?’

હું ચુપ રહ્યા અને વિચારમાં પડ્યો. અચાનક બીજી એક આશા મહારા મનમાં ઉદ્ભવી (જો કે તેમાં ઝાઝો દમ નહોતો) અને હું બોલ્યો:

‘પણ ઈશુ પાત્રલેટના તાબાના મુલક બહારનો છે. એ ગેલીલિઆનો છે અને તેથી હિરડની લક્ષ્મી નીચે છે. હિરડે તો એને વિષે ઘણો કત્તાહ બતાવ્યો છે અને એને બોલાવવા તેડું પણ મોકલેલ.’

નીકોદમે ડોકું ધુણાવ્યું: ‘હા, પણ હિરડ એની દબના બીજા લોકો જેવો જ છે; ચમત્કારોનો શ્રુષ્ઠો. ઈશુ એને મળવા ગયેલો શું?’

‘ના, એણે જ ના કહી’ મહે જવાબ દીધો.

ત્યારે તો હિરડ એને કશીયે મદદ નહિ કરે. પાત્રલેટ પોતાના હક પર તરાપ મારે એને સાર એ મનમાં બળશે પણ એનેય કંઈ ગેલીલિઆમાં ગળદ્રાહ નથી જોઈતો. જો એ જાતે ઈશુનો જીવ લે તો લોકો એને દોષ દે; પણ એ બડો પાકો છે. એ પાત્રલેટને હાથે પરમાયુ કાસળ કદાવી રોમનોને માથે જ બધો દોષ ચડવા દેશે.’

એટલામાં તાપણ તરફ હલકાડોનો અવાજ સંભળાયો અને હું ઉતાવળો ઉતાવળો ત્યાં દોડ્યો. જોઈ છું તો બેલા પીટર જોડે હજીવત કરી રહી હતી:

‘તું જરૂર એનો સાથી છે.’

પીટરે ગભરાઈને જવાબ આપ્યો: ‘તું શું કહેવા માગે છે ? હું નથી સમજી શકતો.’

બેલાએ પૂછ્યું: ‘ઈશુની જોડે તું પણ નહોનો ?’

વાદ સાંભળી પેલા તાપનાનાંઓ આ તરફ ખેંચાયા અને પીટરની આસપાસ ફરી વળ્યા. એક જણે પીટરને કહ્યું:

‘જરૂર તું તેમનામાંનો છે. તું ગેલીલિઆનો છે. વારા ઉચ્ચાર જ જોને.’

પીટર અકળાઈને બોલી ઉઠ્યો: ‘મારે અને એને કશો જ સંબંધ નથી.’

જે અધિકારીએ ઈશુને પકડ્યા હતા તે દેવતા સંકેતવા આગળ આવ્યો અને બોલ્યો: ‘પણ મ્હેં મારી સગી આંખે તને રાત્રે તેની સાથે જગીયામાં જોયો છે !’

પીટરે હોઠ કરડ્યા. મનમાં ને મનમાં તેને અનેક સાપ દેતો તે કિબો થયો અને બોલ્યો: ‘પણ હું સોગન ખાઈને કહું છું કે હું ઈશુને ઝાળખતો પણ નથી.’

દેવતા સંકેતાર્થી તાપણ હડહડ બળી રહ્યું હતું અને તેના વધેલા પ્રકાશમાં આસપાસ ઉમેલાએ નાં મોઢાં વધારે પ્રકાશિત થયા હતાં. ઈશુ પીટરને એકીટશે જોઈ રહ્યો હતો અને તેની ઉપાસ આંખોમાં અગ્નિપ્રકાશના પ્રતિબિંબ પડતાં હતાં. કાષ્ટ આંતરસંક્રિત ખેંચી રહી હોય તેમ પીટર દર્શ્યો અને

કચ્છની અને તેની નજર મળી. સૂર્યોદય સહન ન થવાથી
જેમ માણસ પેતાની આંખોને ઢાંકી દે તેમ પીર પેતાનું
મોં બાંધી લૂગવાને બદલે ઢાંકી દીધું અને ટોળામાંથી
ખસી જઈ લથડીમાં ખાતો ચોક ઓળંગવા લાગ્યો. મેં
તેને દરવાજા આગળ પકડ્યો. જેવો તે દરવાજાના આગળ
માટે ફાંફાં મારવા લાગ્યો તેવો જ તેના મોં પર દીવાનો
પ્રકાશ પડ્યો. તેની લાલચોળ આંખમાં અસહ્ય આત્મપરિતાપ
કિમરાઈ રહ્યો હતો અને તેના માથ ઉપર ચઢેલા અશ્રુધારાઓ
વહેતી હતી.

“હું હમેશ બરાબ મારતો,” તે બોલી ઉઠ્યો “અને તે
હજોતો કે’ ખરે વખતે તું મને છેક દેવાનો છે,’ પણ બહીતો
બહીતોય હું તને અડસરતો. તોં પણ મને એની જોડે
અનેક વેળા જોયો છે. અને આજે ? આજે ડરના માર્યા
મોં તેની ઓળખાણ સરખીનો ઇન્કાર કર્યો ! મને જાણ
દે, મને જવા દે. મને કાળું મોઢું કરવા દે. રૌરવ નરકમાં
પણ મારે માટે જગ્યા નથી ?”

મોં તેને જવા દીધો અને તે ક્યાંય અદૃશ થઈ ગયો.

ન્યાયનું નાટક

જોતજોતામાં ખેડા ઘાટવા લાગ્યું અને તારાઓ
આકાશમાંથી એક પછી એક અદરમ થયા. સૂર્યોદયને
ચોડી વાર હતી ત્યારે જમાતપંચને ચોટમ થી પસાર થતું
થે જોયું. પાછળ જ ઇશુની વિરુદ્ધ જુળાની આપણ
આણેલા સાક્ષીઓને પણ લઇને સિપાઇઓ આવી પહોંચ્યા.
એ.એ.ર. ધાંધલ અને મળડ મચી રહી. નિવસ થોડો ચડ્યો
તે ઇશુને ખર્માચાર્યના હોલમાં રખૂ કરવાનો હુકમ મળ્યો.

કૈઆફ હોવા ન્યાયાસન પર બેઠો હતો અને તેની બંને બાજુએ અર્ધમંડળાદારે જમાતપંચના સભ્યો ગ્રહવાયા હતા. પંચના બધા સભ્યો આવ્ય નહોતા, અને આવ્યા હતા તેમાં પણ અ.રિમેશના યુસફ રિવાય ફૂ બહુ થોડાને જોળખતો હતો.

ઈશુને આરોપીના પાંજરામાં ઉભો કરવામાં આવ્યો અને સાક્ષીઓને આગળ આણવામાં આવ્યા. પછી કૈઆફ ઉભો થયો. તેની સાથે પંચ પણ ઉભું થયું. દારણુ હવે સાક્ષીઓને સોગન આપવાનો વિધિ કરવાનો હતો. એક અધિકારી કાયદાનું ટીપલું લઈને બાજુએ ઉભો હતો. કૈઆફે તે લઈને ઉખેલ્યું અને સાક્ષીઓને સોગંદનામું મોરેથી વાંચી સંભળાવવા માંડ્યું.

સાક્ષીઓ ચૂંચળું વળીને ઉભા ઉભા બધું સાંભળતા હતા, પણ તેમાંના કેઈનેય આ પ્રસંગની મંભીરતાની ભાજ સરખી હોય એમ જણાયું નહિ. તેમની આખો હોલની જતનાં ચિત્રો પર, માંબલાની કોતરણી પર, ધર્મોચાર્યના ન્યાયાસનની નકશી પર અને હોલની મોટી બારીઓમાંથી દૂર દેખાતા ને રસોવરના ઓમ્કવને અંધ લોકોથી ખદખદતા રસ્તાઓ પર આમતેમ ભટકતી હતી; અને એક જણ તો વળી નિરાંતે સળાથી પોતાના દંત પોતની રહ્યો હતો.

પછી જુઝાનીઓ લેવામાં. પણ કોઈ સાક્ષીની જુઝાનીનો બંબની વાત, જોડે કેમેકયાં મેળ જ ખામ નહિ. એક જણ જુઝાની આપે કે 'ઈશુ પોતે બોલ્યો હતો કે હું પેગમ્બર છું;' તો બીજા લાગલો જ બોલી ઉઠે 'અહં, એ તો એમ બોલેલો કે હું બહુડાઓનો રાજ

થવાનો છું. 'એક જણ એક બોલે ને બીજો બીજું જ બોલે ! આ મતભેદનો છંડો આવે એમ લાગ્યું નહિ. કેમકે ભવાં ચઢાવ્યાં, પંચ ઠંટાળ્યું, પણ કેસ કેમેક્યાં આગળ ચાલે નહિ. અન્તે બે સાક્ષીઓ આગળ આવ્યા અને એકી જુબાની આપી કે 'અમે ઈશુને મુખ્ય મંદિરના ચોકમાં જાને કરેતાં સાંભળેલો છું કે 'માનવીયે હાથે બાપેલા આ મંદિરને હું ત્રણ દિવસમાં જમીનદોસ્ત કરીશ અને તેની જગએ દેવી મંદિર ઉભું કરીશ. આમ તેણે પોતામાં ચમત્કારની શક્તિ હોવાનો દાવો કર્યો હતો.'

ધર્માચાર્યના ચહેરા પર ખુશાલી પથરાઈ. તેણે ઈશુને પૂછ્યું:

'આ માણસોએ ત્હારી વિરુદ્ધ જે જુબાની આપી તેનો અર્થ શો છે? હજી પણ ત્હારે કંઈ જવાબ દેવો નથી?'

ઈશુ મૌન જ રહ્યો, પણ અગ્નિમેશનો યુસદ્દ હોયો થયો ને બોલવા લાગ્યો. લોકોમાં તેની બારે પ્રતિષ્ઠા હતી, તેથી તેને અટકાવવાની હુઆદની દિશ્મત ન ચાલી.

યુસદ્દ બોલ્યો: 'આરોપી જવાબ આપવાની ના પાડે છે તેમાં કશું ખોટું નથી. કામદો આવો ઉલટપાલટ જવાળો માગવાની મના કરે છે. કામદો હમેશાં ક્યાની દિદિએ જ જુએ. તેમ આવે પ્રસંગે તો જે કોઈ પચતો સહ્ય આરોપીનો બચાવ કરી શકે તેમ હોય તેના પર તેમ કરવાની ફરજ ચૂકે છે. તેથી હું કહું છું કે ઈશુનાં વચનનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે: 'માણસે ચણેલું મંદિર જમીનદોસ્ત થાય તોપણ આત્મા રૂપી મંદિરમાં ઈશ્વરજૂગન થઈ શકે છે.

અરજી આ મંદિરનો. જાંધનાર કુસેમાન ચોતે પણ કહી
 ગયો છે કે ત્રણ લોક પણ જોને સમાવી શકે તેમ નથી તે
 કુશ્વર આવડા મંદિરમાં કેમ કરી પૂરાવાનો ? ઇશુનું પણ
 લોકોને એ જ કહેવું હતું કે કુશ્વર માત્ર દેવમંદિરમાં જ
 વસતો નથી. તે તો સર્વવ્યાપક છે. વળી તે કહે છે કે
 મંદિરમાં ભોમ ધરવાથી જ ઇશ્વર પ્રસન્ન નહિ થાય, પણ
 સર્વ પ્રાણી પ્રત્યે દયા અને પ્રેમ ધર્યાથી જ પ્રભુ રાજી થશે.
 દિવાદાંડ અને અનુષ્ઠાનોમાં ધર્મ નથી, પણ સેવા અને
 આપનોગમાં જ ધર્મનો ખરો મર્મ છે. આ ઉપરથી હું કહું
 છું કે આ બે સાક્ષીઓ અવળું સમજ્યા છે. વળી આમાંના
 કેંઈ બે સાક્ષીઓ એકમેકના જોડે મળતા આવતા નથી.
 તેથી કાયદાની રૂએ આરોપીને વગરવિલંબે છોડી
 પૂકવો જોઈએ. ’

આ સાંભળતાં કુંઆદ સળગી ઉઠ્યો. બધા કાયદાઓને
 મારે મેલી તે ઠોકડો મારી હલો. થઈ ગયો અને ઇશુ સામે
 જમ મારી ઉડ્યો:

‘હું તને ઇશ્વરના સોગન દબને કહું છું. તું મસીઆનો
 અવતાર છે કે નહિ ?’

ઇશુએ નમ્રપણે જવાબ આપ્યો: ‘હું તમને કંઈ
 કહું તોપણ તે તમે લોક માનવાના નથી. વળી હું મારા
 વ્યાવમાં કંઈ પૂછપરછ કરું તોપણ તમે મને છોડવાના
 નથી. ’

કુંઆદે આ કશું સાંભળ્યું નહિ. તે તો તેની સામે જ
 આવીને બરાડી ઉડ્યો: ‘તું ઇશ્વરનો અવતાર છે કે નહિ ?
 જોહ. ’

‘તમે જ કહો છો કે હું છું.’

કેઆરે તેના મળાનું કપડું ઝાલ્યું અને પંચ તરફ જોઈ
બોલતાં બોલતાં છેડા સુધી તે ફાટી નાંખ્યું:

‘આ ઇશ્વરોહી તમારી સમક્ષ તદ્દન નાસ્તિકતાનાં
વચન બોલી ચૂક્યા છે. હવે વધુ સાક્ષીપુરાવાની શી જરૂર
છે ? તમે બધાએ મોઢામોઢ સાંભળ્યું છે. કહો. હવે આ
દેહાન્તચિક્ષાને પાત્ર છે કે નહિ ?’

આખું પંચ ઉભું થયું. કેઆર ઉતાવળે ઉતાવળે
એક પછી એક પંચને પૂછતો ગયો:

‘દેહાન્ત સમજની તરફેણમાં કે વિરુદ્ધ ?’

બધાએ એક પછી એક જવાબ આપ્યા: ‘તરફેણમાં.’

માત્ર આરિમેથાના યુસફે જવાબ આપ્યો: ‘વિરુદ્ધ.’

પછી આખું મંડળ ઉભું થયું અને ઇશુને પાછથોડ
અજાગળ લઇ ગયા.

પાઇલેટ આગળ

શહેરની વાય.ય દિશાએ હોરડે ટેકરી પર બાંધેલા એક આલેશન મહેલનું રોમનોએ સરકારી થાણું કરી નાંખ્યું હતું. પાઇલેટ જોશસંતોષ આવતો ત્યારે અહીંયાં જ રહેતો. મહેલની એક નીચડી અગાશીમાં રોમન ન્યાયમંદિર હતું. ઉપરના ભાગમાં બાદશાહી ખાણનાં દોલ અને અત્રેવિમ ભવ્યતાવાળા સ્તંભોની દાર હતી.

મહેત્રનાં પગથિયાં આગળ કૈઆશ ટોળા સાથે અટક્યો. તરત જ એક રોમન સૈનિક બહાર આવ્યો અને તેણે કૈઆશને કહ્યું: 'કેદીને ન્યાયમંદિરમાં લઈ આવો. મહાશય પાછલેટ અંદર કામમાં છે.'

મુખ્ય મંદિરના અધિકારીએ જવાબ આપ્યો: 'અમારાથી અંદર ન અવાય. આવતી કાલે પેસોવરનો ઝોઝવ છે તેથી અમને વટાળ થાય.'

સૈનિક કંઈ તુચ્છતાભર્યું હત્યો; પણ કૈઆશે તેને સત્તાભર્યા અવાજે કહ્યું: 'પાછલેટને જાણે છે કે ધર્માચાર્ય બહાર રાહ જુએ છે.'

સૈનિક અંદર ગયો. જરા વારમાં પાછલેટ મહાર આવ્યો. તે લશ્કરી પોશાકમાં હતો, પણ મ.યુ. ખુલ્લું હતું. તેના દૂંઠા વાળ, દાઢીમૂઝ વિનાનું વિગ્રાળ મોઢું અને તીણી આંખો રોમન પ્રતાપની સાક્ષી પૂરતાં હતાં. તેની દૃષ્ટિમાં મદ નહોતો તેમ ખાસ મૈત્રીભાવ જેવું પણ કશું નહોતું.

'મહાશય, આવતી કાલે જ પેસોવર છે તેથી અમારાથી મહેલમાં અવાય તેમ નથી.' પરસ્પર નમન થયા બાદ કૈઆશ જોડ્યો.

'તેથી જ હું બહાર આવ્યો તમારા રીતારવાજ હું જાણું છું.' પાછલેટ જવાબ આપ્યો.

અમે એક કેદીને તમારી પાસે ન્યાયને સાર લઈ આવ્યા છીએ.'

'પેસોવરને આમથે ટિવસે તો ન્યાયદારની પણ તમારા લોકમાં મનાઈ છે!'

‘પણ આ એવો જ તાણીદનો કેસ છે,’ કૈઆઈ કંઈક કંઈકતાથી કહ્યું. પાછલેટે સામે સબ્યતાથી ઉત્તર વાળ્યો:

‘તે તમે જાણો.’

પછી ઈશુને સૌથી આગળ પાછલેટની સમજા હતો કરવામાં આવ્યો. તેના ચહેરા પર ભયનું ચિહ્ન નહોતું તેમ તેની મુદ્રામાં પણ પોતે ગુન્હેગાર હોય એવું કશું જ નહોતું. તેના ચહેરા પર અને આંખોમાં અપૂર્વ શાંતિ હતી. પાછલેટ થીવાર તેની સામું ધ્યાનથી જોઈ રહ્યો: પછી ધર્મચાર્જ અને બીજા રાજકર્મચારીઓ તરફ વળીને બોલ્યો:

‘આ માણસ પર તમારો શો આરોપ છે?’

કૈઆઈ તરત જવાબ આપ્યો: ‘તેણે ધર્મવિરુદ્ધ બાંધણું ક્યું છે.’

‘એ તો તમારા જ હાથની વાત છે. એ બાળતમાં તમને સત્તા છે.’

કૈઆઈ: ‘પણ એના પરનો આરોપ ગંભીર છે અને દેહાંતશિક્ષા કરવાનો અમને અધિકાર નથી.’

‘એવો તે ગંભીર શો આરોપ છે?’ પાછલેટે ફરી પૂછ્યું.

‘તે કહે છે કે હું તમારો મસીઆ છું, ઇશ્વરનો અવતાર છું.’

પાછલેટે ખભાં મડાવ્યાં: ‘હું તમને કહી ચુક્યો કે આ બાળતને રોમન દાયદા જોડે સંબંધ નથી. ધર્મ-વિરુદ્ધના મુદ્દાઓ પતાવવાની તમને સત્તા છે.’

પછી તેણે ઈશુ તરફ વળીને કંઈક કંઈકતાથી કહ્યું:

‘આ બધા તારા ઉપર ધર્મવિરુદ્ધ ગુન્હાના આટલા બધા આરોપો મૂકી રહ્યા છે તે તું સાંભળતો નથી ? તને જવાબ આપવાની જરા પણ હચ્છા નથી થતી ?’

ઈશુએ ડોકું ધૂણાવ્યું, પણ કશો જવાબ ન આપ્યો. એટલામાં નવી વાત સૂઝી હોય તેમ કૈઆર એકદમ આગળ આવ્યો અને બોલ્યો : ‘તમારી આગળ અમે એને ધર્મ-વિરુદ્ધના ગુન્હાને સાર નહિ પણ રાજવિરુદ્ધના ગુન્હાને સાર લાવ્યા છીએ.’

‘ત્યારે તમે પહેલાં કેમ કહ્યું કે તેને ધર્મવિરુદ્ધના ગુન્હાને સાર રજૂ કરવામાં આવ્યો છે ?’

ધડીવાર બેડે જણ વચ્ચેની છૂપી અદાવત બહાર આવી ગઈ; પણ કૈઆર ગમ ખાઈ ગયો અને બોલ્યો :

“અમારાં ધાર્મિક ફરમાનો સામે તો તેણે ગુન્હો કર્યો જ છે, પણ ‘હું પોતે જ તમારો રાજા છું’ એમ કહી તેણે રોમન બાદશાહ સામે પણ રાજદ્રોહનો ગંભીર ગુન્હો કર્યો છે અને તેથી જ તેને તમારી પાસે લાવવાની અમને ફરજ પડી છે.” પાંચસેટ કંઈક આશ્ચર્યથી ઇશુ તરફ વળ્યો અને તેને જોઈ રહ્યો. તેનો અસ્તવ્યસ્ત પોશાક, મોં પર લોહી અને ધૂળના ડાબ એક એક કરીને તેણે નિહાળ્યાં. પછી કૈઆર તરફ વળી વિસ્મયપૂર્વક તે બોલ્યો : ‘શું આ માણસ તમારો રાજા હોવાનો દાવો કરે છે એમ તમે કહેવા માગો છો ?’

અને કૈઆર નરાતાળ જૂઠું ઉચ્ચર્યો : ‘તેણે લોકોને કર આપતા આટલાવા છે અને કહે છે કે ‘હું યહૂદીઓના રાજા છું.’”

પાછલેટ ફરી ઇશુને પમથી ખસા લગી નિહાળી;
જાતે તે બોલ્યો:

‘જો આ સાચું હોય તો તેની તપાસ હું ન્યાય-
મંદિરમાં કરીશ.’

સૈનિકો ન્યાયાસનને પાછું અંદર લઇ ગયા. ઇશુ
પર્યાધિકારીએના ટળમળમાંથી છટીનું રોમન સૈનિકોના
હવાલામાં ગયો. હું પણ સૈનિકો પાછળ ન્યાયમંદિરમાં
ચેલી ગયો.

ટાસમ ટોસ

પાઇલેટ અંદર જઈ ન્યાયાસન પર બેઠો અને ઇશુને બંધનમાંથી છૂટો કરવા તેણે સૈનિકોના નાયકને હુકમ કર્યો. ઇશુ છૂટો થઈને પાઇલેટ સમક્ષ દબો. એના માથા અને દાઢીના વાળ અસ્ત-વસ્ત હતા. મ્હોં મેલું, ખરડાયેલું ને ચાકેલું તથા આખો દબગરાથી રાતી અને ભવં નીચે ઊડી જતી રહેલી જણાતી હતી.

પાછલેટે તેને પ્રશ્ન કર્યો: ‘તું ચઢુદીઓનો રાજા છે?’

ઈશુએ મૌન ધારણ કર્યું. તેની આંખો ચૂંદ ગાંભીર્યથી ભરેલી પાછલેટ ઉપર ઢળી રહી હતી અને તેને સમજી શકવા મગતી હોય એમ લાગતું હતું. પાછલેટ ધડીક થંબ્યો અને પછી અચરજ પામતો હોય તેમ બોલ્યો: ‘તું મને પણ જવાબ આપવા નથી માગતો? તને મારવા અગર ઉમારવાની કુલ સત્તા અત્યારે મારા હાથમાં છે એ તું જાણે છે?’

ઈશુએ નમ્રતાથી જવાબ આપ્યો: ‘ઈશ્વરની ઈચ્છા સિવાય તું મહારા ઉપર કશી જ સત્તા ચલાવવા અસમર્થ છે.’

‘પણ તું સાચે જ પોતાને ચઢુદીઓનો રાજા કહેવડાવે છે શું?’ પાછલેટે ફરી પૂછ્યું.

ઈશુએ સામો સવાલ કર્યો: ‘તું ધર્માધિકારીઓ જ અર્થ કરવા માગે છે તે અર્થમાં પૂછે છે કે એક રોમન તરીકે પૂછે છે?’

‘હું ચઢુદો છું શું?’ પાછલેટ તિરસ્કારપૂર્વક બોલ્યો, ‘તારા પોતાના જ લોકોએ અને તારા ધર્માચાર્યે તને મહારે હવાલે કર્યો છે. ત્હેં શું કયું છે તે કહી દે.’

અને ઈશુએ સરળ ઉત્તર વાળ્યો: ‘મહારું રાજ્ય દુન્યવી નથી. એમ હોત તો મહારા અનુયાયીઓએ મહારે ખાતર લોહીની નદીઓ વહેવડાવી હોત. પણ મહારી રાજ્ય-સત્તા આ દુનિયાની આપેલી નથી.’

પાછલેટ આમળ નમ્યો: ‘એટલે તું રાજા તો ખરો જ.’

અને ઈશુએ ખિન્નતાભર્યું સ્મિત કરી જવાબ આપ્યો:

‘તું કહે છે કે હું રાજા છું અને એ સત્ય છે. પણ એ રાજ્યપદ આ દુનિયા ઓળખે છે તેવું નથી. જે કોઈ સત્યનો આશય છે તે ગહારા રાજ્યનો છે. એક જ વૃદ્ધને ખાતર હું જાણ્યો છું. એ હેતુની ખાતર જ હું આ સંસારમાં આવ્યો છું કે હું મહારાજવનમાં સત્યને મૂર્તિમંત કઈ.’

એને સમજવા મચ્યો હોય એમ પાઇલેટ ઇશુની સાથું જોઈ રહ્યો. પણ પોતાના મનકેપરવટની વાત હોય તેમ અન્તે ભવાં સંકોચીને તે અધીરાઈથી બોલી ઉઠ્યો:

‘પણ સત્ય કયા ત્રીઝ હૈ ?’

અને પત્રી ખબા ઉઠાળતો ઇશુના ઉત્તરની રાહ જોયા વગર જ તે ઉઠ્યો અને ‘સત્ય પણ તારા રાજ્યના જેવું જ હવાઈ લાગે છે; આ દુનિયામાં તેને સાર જગ્યા નથી.’ એમ બબડતો શુને જાણી જ છોડી દરવાજા બહાર ચાલ્યો ગયો.

બહાર લોકોનું ટાળું આતુરતાપૂર્વક રાહ જોતું હતું. પાઇલેટ તેમને ઉદ્દેશીને બોલ્યો:

‘આ માણસમાં મહેને તેા દરોા દોષ દેખાતો નથી.’

ટાળાએ ઘોંઘાટ મચાવ્યો. પાઇલેટ જરા યોગ્યો અને વળી બોલ્યો:

‘તે તદ્દન નિર્દોષ છે.’

કૈઆઃ૫ કિંમત આગ્રી બોલ્યો: ‘પાઇલેટ, તમે જુલો છો. એ માણસે તમને બધે બમાવ્યા હોય, પણ તે બધકર બજવાખોર છે. આખા જશુડિયામાં તે રાજક્રોહ ફેલાવી રહ્યો છે. આ બહુ મબીર બામત છે અને આમાં જો તમે

હમારી કુલ સત્તાથી કામ નહિ હો તો આખા દેશ ઉપર
મ્હોટી આશત આવી પડશે. ’

‘કાર્મ ધૂતી માણસ છે. નાહક શું કામ મારવો ? ’
પાઞ્ચેટ બોલ્યો.

‘તેને ધૂતી કહો કે બાથો કહો, તે ભયંકર માણસ
છે. ઉરકેરીને બળવો કરાવવા જ આવ્યો છે. તે અમાઉ
ગૌલીજિઆમાં હતો ત્યાંથી જ તેણે શરૂઆત કરી. ત્યાંના
લોક બધા એની પાછળ માંડા બની ગયા છે. ’

પાઞ્ચેટ વચમાં જ બોલી કહેવો: ‘શું એ ગૌલીજિઆનો
સ્વીસ છે ? ’

‘હા, ગૌલીજિઆના નાબરથ ગામનો એ છે. ’ ધર્માચાર્યે
કહ્યું.

‘ત્યારે તો આ હૈરડા તાઆનું કામ છે. ’ પાઞ્ચેટ
આનંદમાં આવી જઈને બોલ્યો: ‘હૈરડ અત્યારે જેરૂલેમમાં
જ છે. એની પાસે જ હું આરોપીને મોકલું છું. એ તેને
બટતી શિક્ષા કરશે. ’

અને કથાની વાટ જોયા વગર હૈરડને કેસ સમજાવી
આપવાનું પોતાના એક કારકૂનને ભજાવી સૈનિકોની ટુકડી
વચ્ચે તેણે ઈશુને હૈરડ પાસે મોકલ્યો અને મ્હોટો કુંગર
માથેથી દત્તયા હોય તેમ ધર્માચાર્યને નમન કરીને લાગલો
જ મહેલમાં પાછો ફરવા લાગ્યો. પણ આ મામલાને વિષે
શકમંદ બનેલા કઆઈ તેને અટકાવ્યો અને કહ્યું:

‘રોમન પ્રાંતની રાજધાનીના શહેરમાં હૈરડ દલાપિ
મોકલેને મોતની સજા ફરમાવવાની હિમ્મત કરી શકવાનો

નથી. તેને બાદશાહનો ઓછો ડર નથી. શું આટલા જ સાફ તમે આરોપીને એને ત્યાં ધકેલ્યો ? ’

‘એમ પણ હોય. ’

કેઆલ હવે પોતાનો રોષ દાખી શક્યો નહિ. વિનય-મર્યાદા ઓળંગીને તેણે પાછલેટને ધમકાવ્યો:

‘ હોરડ તેને પાછો તમારી પાસે જ મોકલશે અને તમારે જ તેના પર કામ ચલાવવું પડશે. જો તમે તેને છોડી મૂકશો તો સીઝરને બેવશદાર ગણાશે એ યાદ રાખજો. ’

‘ મહારી વફાદારીને ચહુદી ધર્માધિકારીઓના ટેકાની જરૂર નથી. ’ પાછલેટ ઠંડે પેટે બોલ્યો.

‘ પાછલેટ, હું ખરું કહું છું. જો આ એક બળવાખોરને તું કૂસ પર ચડાવીશ તો આખા જ્યુડિયામાંથી રાજદ્રોહની જડ ઉખડી ગઈ સમજજો. ’

પાછલેટ અટક્યો. ધર્માચાર્યનું રાજવહીવટને લગતું આટલું ઘેર અજ્ઞાન જોઈ તે ચકિત થયો અને તેના હોઠ ઉપર સ્મિત ફરકી રહ્યું. પછી તે તિરસ્કારપૂર્વક બોલ્યો:

‘ એક ચહુદીનું મરણ ! અને એટલાથી આખા જ્યુડિયામાંથી રાજદ્રોહ નાખફ થઈ જવાનો ! કયા ખૂબ ! ’

અને પછી તુરત તે પાછો ફરી સરકારી મહેલમાં જતો રહ્યો.

શિક્ષા

કેઆદે બાપેહું ભવિષ્ય ખરૂં જ પડયું. પાપમેટે ઈશુને પોતા પાસે ન્યાયને સાર મોકલ્યો જોઇ હોરડ મનમાં મલકાયો ખરો, પણ આ બાપતનો ન્યાય કરવાની તેને સમીરે વૃત્તિ નહોતી. તેને તો ઈશુ કંઈ જાદુ કે ચમત્કાર કરવા પ્રેરાય તો તેટલું જ માત્ર જોવાની ભારે ખાલેશ હતી.

તેણે ફરવી ફરવીને ઇશુને તરેહવાર પ્રશ્નો પૂછ્યા; પણ ઇશુ તો એની આગળ મૌન જ ધરીને ઉભો હતો. અતે તે કંટાળ્યો, અને 'ચહુદીએનો રાજા આવા લેખાસમાં કેમ શામે ? એને શણગારો' એમ કહી તેણે મરકરીમાં જ એક જૂનો ભારે ઝબ્બો નોકરો પાસે મંગાવ્યો ને ઇશુને પહેરાવ્યો, અને પછી 'આ મારા અખત્યારમાંનું કામ નથી' કહી એને પાછો પાછલેટ આગળ લઇ જવાનો હુકમ કર્યો.

સૈનિકો પાછા ઇશુને લઇને પ્રીટોરીઅમમાં આવ્યા અને ફરી લોકોની એવી જ ઠઠ જમી. પાછલેટ દરવાજામાં આવી ઉભો અને ટોળાના આગેવાનોને સમજાવવા માગતો દોષ તેમ ધમિથી બોલ્યો:

'લોકોને બહેકાવ્યાનો આરોપ મૂકીને તમે આ માણસને મ્હારી પાસે લાવ્યા છો, પણ તપાસ કરતાં એ આરોપ સાબીત થાય એવી એક પણ હકીકત કે દલીલ મને જડતી નથી. વળી ૨૬ પણ એનામાં કશો દોષ જોતો નથી. તમે જુઓ છો તેમ તેણે આરોપીને મારી પાસે પાછો મોકલ્યો છે. 'પેસોવર' જેવા ધાર્મિક એવજીવને ટાણે એક કેદીને છોડી દેવાનો તમારો રિવાજ હું જાણું છું. આ ઇશુએ મોતના સજાને પાત્ર થવા સરખું કંઈ જ કર્યું નથી એ સૌ કોઇ જોઈ શકે એમ છે. તેથી હું તેને પાંચ ૧૮ કાની સજા આપી છોડી દેવા માગું છું.'

આટલું કહી તેણે ઇશુને દરવાજામાં લાવવાનો હુકમ કર્યો. ઇશુ આગળ આવ્યો અને લોકો સામે ઉભો રહ્યો. તેના શરીર પર છેરડે પહેરાયેલો ઝબ્બો હતો; તેનું મોં જેવું ને તેવું ધૂળથી ખરડાએલું હતું. કેટલાએ કલાકથી

ઉભે પગે હોવાથી તે અતિ થાકેલો જણાતો હતો. તેને જોઇ મહારાજ હૃદય ચીરાઇ જતું હતું. પાછલેટે દયાભરી દૃષ્ટિએ તેની સામું જોયું. પછી ટોળા સામે ફરી તિરસ્કારપૂર્વક કહ્યું:

‘આ જોઇ લ્યો તમારો રાજા !’

આ અપમાનથી લોકો ક્રોધે ભરાયા અને ખરાડી ઉઠ્યા ‘એ અમારો રાજા નથી. એને પરલોક પહોંચાડો ! એને જમીનદોસ્ત કરો ! મારી નાંખો ! મારી નાંખો !’

હવે લોકો હાથ રહે તેમ ન હતું. અંતે પાછલેટે એક સૈનિકના કાનમાં કંઈ કહ્યું; તે ગયો અને થોડીવારમાં એક ચાંદીની ઝારી અને દુવાલ લઇ આવ્યો. પાછલેટના હુકમથી તેણે એ બન્ને વસ્તુઓ લોકો સમક્ષ ઉચી ધરી રાખી. એ જોઈ લોકો આશ્ચર્ય પામી એકદમ શાંત થઇ ગયા.

પછી બધા જુઓ તેમ પાછલેટે પોતાના હાથ ધોયા અને દુવાલથી લુછ્યા. પછી દુવાલ પાછળ નાંખી તે ડગલું આગળ આવ્યો અને લોકો સમક્ષ બોલ્યો:

‘જુઓ, આ નિદોષ માણસની હત્યા જોડે મહારાજ કશી લેવાદેવા નથી. મહેં એમાં તમારી સમક્ષ આ બાબત-માંથી મહારાજ હાથ ધોઇ નાંખ્યા છે.’

પોતાના મનનું ધાર્યું થતું જોઇ લોકો ખુશીમાં આવી ગયા અને હર્ષમાં આવી જઇ બોલી ઉઠ્યા:

‘એની હત્યાનું કુલ પાપ અમારે માથે; અમારી સંતતિને માથે; અમારા વંશચારસોને માથે.’

પછી ફરી એકવાર ન્યાયાસનને બહાર આણવામાં આવ્યું અને તે પર બેસીને પાછલેટે ઈશુને દેહાંતસિક્ષા સંમળાવી.

પછા । સલાના અનલ કરનાર રાગન અનલદાર આગળ
આવ્યો અને તેણે ગુન્હેગારના ગળામાં ભેરવવાની ‘ગુન્હાપાટી’-
માં શું લખવું એમ પાછલેટને પૂછ્યું. પાછલેટે જાતે જ પાટી
પર લખી આપ્યું: ‘ચહુદીઓનો રાજા—નાજરથનો ઇશુ.’

કૈઆફ ચીડાયો: ‘આમાં આરોપની નોંધ જ નથી;
લોકો નહિ સમજે. ‘ચહુદીઓનો રાજા’ એમ નહિ પણ
‘હું ચહુદીઓનો રાજા છું એમ તે બોલ્યો’ એવું લખેા.’

પણ પાછલેટે તેમ કરવાની ચોખ્ખી ના કહી અને
રોષપૂર્વક તે બોલ્યો:

‘મેં જે લખ્યું છે તે જ કાયમ રહેશે.’

દેહવિડંબન

આંટણીયાનાં ચોખાનમાં રોમનોએ ઇશુને કોરડા
મારવાનો વિધિ કરેલો. ઇશુ ક્રિસ્તાનાં પગથિયાં ચડ્યો ત્યારે
દિવસ હતો બહુ ચડ્યો નહોતો. એના અંગ ઉપર હેરહે
પહેરાવેલો ઝબ્બો એમનો એમ હતો અને એની મુદ્રા અતિ
ત્રાસથી ત્રાસેલી હતાં જેવી ને તેવી સ્તંભ હતી.

ચોગાનમાં આવી લાગતાં જ નાયક ઈશુને સિપાઈઓના હાથમાં મૂકી આગળની તૈયારીને સારૂ મથો, કારણ કેદની ગુન્હાપાટી અને કૂસના થાંભલા હજી તૈયાર કરાવવાના હતા. વળી બીજા પથ્થુ ગુન્હેગારો ઈશુની સાથે જ કૂસ ઉપર ચડાવવાના હતા એવી વાત હતી.

ઈશુને લાવનાર દુકડી કિલ્લામાં આવીને થોભી તે સાથે જ બરાકોમાંના સિપાઈઓ ચોમેરથી તેમની આસપાસ ફરી વળ્યા અને પોતાના સોબતીઓને ક્ષેરમાંની ધાંધલના સમાચાર પૂછવા લાગ્યા:

‘કંઈ જામરી મરખડ છે શું? આ ચડુદડાંઓ રાજ રાજ કંઈ ને કંઈ તૂત ઉછું કરે છે. આ વખતે પોતાનો રાજા ઉભો કર્યો છે કેમ? પકડી પકડીને કૂસ ઉપર ચડાવવા માડિને!’

આખા જ્યુડિયામાં પાષ્વેટ પાસે ફક્ત બે વર્ણસંકર પલટનો હતી. સિપાઈઓમાં એક કેમ જેવું કશું જ નહોતું, પણ પોતાના તાબાના મુલકના લોકો પ્રત્યેના તિરસ્કાર તેમનામાં એકસરખો હતો.

ઈશુ તેમના ટાળા વચ્ચે એકલો અદુલો ઉભો હતો. એકાએક એક પહાડી જેવા કઠાવર સિપાઈએ તેને બાવડું ઝાલીને હડદોલ્યો:

‘આ બાઇશાય જ બધી ધાંધળનું મૂળ છે ને? ખસકુલાં લોકનો ખસકુલો રાજા! એનાં દેદાર તો જુઓ મલોખાની સાંઢથી જેવાં!’ એક સિપાઈના અંબ ઉપરથી તેણે લાલ લશ્કરી ડાલો ખેંચ્યો ને તે ઈશુ ફરતો વીંટાળી ખડખડાટ હસ્યો:

‘ભલી બની! હવે ખાસો રાજ બન્યો ખરો.’

સૌ ખડખડાટ હસવા લાગ્યા. એટલામાં બીજો એક બોલી ઉઠ્યો:

‘પણ એનું સિંહાસન ક્યાં છે?’

નજીકની દીવાલ આગળ એક મ્હોટા સંગેમરમરના ચાંબલાનો બાગેલ ટુકડો પડ્યો હતો. તે પર નજર પડતાં થોડા જણ ધસ્યા ને એને રોડવીને આગળ લઈ આવ્યા. પછી એને એક છોડા ઉપર ઉભો કરી તેમણે ઈશુને તે પર એસવા કહ્યું.

પેલો પહાડી મનમાં કંઈ આવ્યું હોય તેમ વળી દોડ્યો અને નજીકના રસોડા આગળ દેવતા સળગાવવા સારૂ ઝાંખરાનો ભારો પડ્યો હતો તેની બે હાથ ભરીને ભારી લઈ આવ્યો. જોતજોતામાં એ તીણાં કાંટાવાળાં ઝાંખરાંને એણે મુગટ બનાવ્યો અને ઈશુના માથા ઉપર ભાર દઈને બેસાડ્યો. પછી એ પશુની સરદારી હેઠળ બધા સિપાઈઓ ધુંટણીએ પડી ઈશુને જૂહી કુર્નેશ બળવવા લાગ્યા:

‘નિગાહ રખાએ ચઢીએના અધિરાજ!’

ઈશુ ખામોશ હતો. માથા પર ઠેકઠેકાણે કાંટા ભોંકાયા હતા ત્યાંથી લોહી ચાલ્યું અને ગાલ, કપાળ અને ડોક પર તેના રેલા ઉતર્યા; પણ એણે ઉંકારો સરખો ન કર્યો.

એટલામાં પેલો નાયક આ રસ્તે નિકળ્યો. એની સાથે હાથમાં લાંબો લાકડાનો ગજ લીધેલો સુતાર હતો. એઓ ચાંબલાઓનાં માપ લઈ રહ્યા હતા. બાપ

છોકરાંઓની રમતને નિહાળી રહે તેમ નાયક આ લોકની રમત સાથું ધડીવાર જોઈ કહ્યો અને બોલ્યો:

‘રાજદંડ વિના તમારી રમત અધૂરી છે.’

આટલું કહી સુતારના હાથમાંનો ગજ લઈને એણે ઇશુના હાથમાં ગોઠવી દીધો. ઇશુએ માથું નમાવ્યું અને તેનો ઉપકાર માન્યો. પેલો આબો બન્યો અને પાછો પડ્યો અને સિપાઈઓ પણ તેમની જંગલી રમતમાં અટક્યા. લશ્કરી ડગલામાં વીટેલો ઇશુ એમેર નજર ફેરવતો ટટાર બેસી રહ્યો હતો. એની ત્રાસેલી છતાં વીર મુદ્રામાં એવી તો નિખાલસતા વરસી રહી હતી કે આ રીઠા સિપાઈઓનાં અંતઃકરણ પણ ભેદાયાં ને તેઓ રસ્તો બૂલ્યા હોય તેમ ચૂપ થઈ ગયા. નાયક પણ વધુ મસ્કરીમાં ન ઉતરતાં બોલ્યો:

‘બસ એટલું, છોકરાઓ. હવે કોરડાનું કરો. પેલા બીજાઓને પણ હું છોડું છું. પતાવીએ જલદી.’

આમ કહી તે ગયો, અને ઇશુના હવાલદારોએ તેના પરથી લાલ ડગલો ઉતારી લીધો. પછી તેમણે ઇશુનાં કપડાં ઉતારી થાંભલા પર મૂક્યાં અને માત્ર એક લગોટીભેર ઉભો રાખ્યો. એટલામાં નાયક પેલા બીજા બે કેદીઓ જોડે આવી પહોંચ્યો. તેમાંનો એક ખૂબ તોફાન કરી રહ્યા હતા અને સામે થતા હતા, ને સિપાઈઓને તેને ધસડવો પડતો હતો. તેનાં કપડાં ઉતારવા માંડ્યાં ત્યારે પણ તેણે બચકાં ભરવા માંડ્યાં અને ધણાએ મળીને તેને ઠી રાખવો પડ્યો. બીજો હતો તે ગરીબ જણાયો. કંઈ પણ બોલ્યા વગર તે ઇશુની બાજુએ પોતાની જગાએ જઈને ઉભો રહ્યો.

અને કયા ધમપછાડા વમર 'પોતાનાં કપડાં ઉતારવા દીધાં. એનાં ચીથરાં સિપાઇઓએ ઉતાર્યાં ત્યારે તેનું બૂખથી ત 18' ગએલું શરીર ઉઘાડું પડ્યું. એની એકેએક પાંસળી ખઠાર આવી હતી. અતે ઠપકાભરી આંખે સિપાઇઓને ઉદ્દેશીને તે અચાનક બોલી ઉઠ્યો:

‘બૂખના માથો મેં ચોરી કરી એટલા ગુન્હા સારું થું તમે મ્હને કુસ ઉપર ચડાવશો ?’

સિપાઇઓ ઝંખવાણા પડી ગયા. અતે એક જણુ ભવાં સંકોચીને બોલ્યો:

‘અમે શું કરીએ ? અમારે તો હુકમ થાય તે પાળવો રહ્યો.’

કેદી ચૂપ રહ્યો; પણ બ્યારે સામેના બરાકમાંથી એક સિપાઇને લાંબો ચામડાની વાધરીએનો ગૂંથેલો અને દરેક શેડમાં જસતના કાંટા જડેલો કોરડો લઇને આવતો જોયો ત્યારે તેની આંખનાં મોતીઆં ભરી અયાં અને એનું નથું હાડપંજર શરીર ડરથી કોંકડું વળી ગયું:

‘ઓ બાપ રે, આ મારાથી નહિ ખમાય, નહિ ખમાય !’ એ બોલી ઉઠ્યો.

ઈશુએ હજવે રહી તેના ખભા પર હાથ મૂક્યો અને કહ્યું:

‘માઈ, બધી દુનિયાનાં દુઃખની આ વાનગી છે; મન મજબૂત રાખીને આપણે ભોમવી લેવી રહી, પ્રભુને નામે.’

પેલા માણસે આ મધુર અવાજ સાંભળ્યો અને વિસ્મય-પૂર્વક પાછળ ફરીને જોયું તો ઈશુનો અતિ થાડેલો, લોહી-લોહાણુ ચહેરો.

તેની આંખમાં તત્કાળ આંસુ ઉભરાયાં અને તે બોલ્યો:-

‘ તારે માથે પણ લણી વીતી લાગે છે, બાપ.’

પણ પેલો બીજો તો ઈશુ સામે તાડપી ઉઠ્યો:

‘ તું મોટો ચમરબંધી થઈને આવ્યો છે ને? મોટો રાત્રે
થવા નિકળેલો તે તું જ કે ની? તને તો જરૂર ક્રૂસ ઉપર
ચડાવવો જોઈએ, પણ અમે શાં રાજ લૂંટી લીધાં છે? ’

આ બધી ગડગડતી નાચક હોડાયો અને પેલાને એકદમ
જીભડી બંધ કરવા ફરમાવી કેદીઓને તાળડતોળ અંદરના
વાડામાં લઈ જઈ ફારડા મારવાનું કામ પૂરું કરવા સિપાઈ-
ઓને હુકમ કર્યો.

દાવાનળ

ઈશુ પર ડોરડા પડતા મેં જોયા નહિ. મારાથી તે અમ્યું જાય તેમ ન હતું. હું કિશ્કાનાં પગથિયાં ઉતરી મુખ્ય મંદિરના ચોગાનમાં આવ્યો. મ્હારો આત્મા જ જાણે ખેર મારી ગયો. આંટણીઆની બીંતોની એકેએક ઇંટ, કિશ્કાની સીડીના વળાકાર, ચાલનાર લપસે નહિ એટલા આર રસ્તાના

પથર કાચીને તેમાં પાડેલાં ટાંકણાં, બધું કંઈ મારી સામે એટલું તો સ્પષ્ટતાથી દેખાતું હતું કે આજ સાઠ વરસે પણ તે જેવું ને તેવું મજારી આંખ આગળ તરી રહ્યું છે. પણ મહારા અંતઃકરણમાંથી લાગણી માત્ર જાણે ઉડી ગઈ અને હું શૂન્ય બની ગયો.

આવી મૂઠ અવસ્થામાં જ હું હજી હતો, એટલામાં અચાનક જ્યુડાને મેં યોગાન વચ્ચે થઈને જતો જોયો. જાણે સ્વપ્નનું જ હોય ને ! છતાં હું બોલી ઉઠ્યો:

‘કાણુ, જ્યુડા ?’

એ પાસે આવ્યો અને હું હજી એની ને એની સ્વપ્ન-સ્થિતિમાં બોલ્યો: ‘આ શું જ્યુડા ? તું તો જાણે મરીને જૂત થયો હો ! આવો કાં ?’

એ વધુ નજીક આવ્યો. એની છાતી ધડીધડી ઉછળતી હતી અને નરકોરાં દોડ કરી આવેલા ઘોડાની પેરે ડુલતાં હતાં.

‘અરે માનવી, બાળતો નથી મહારા હંયામાં કેવડો દા લાગ્યો છે ? મહારાં પડળ ખૂલી ગયાં છે ને મહારા અંતરમાં મ્હોટો દરવાજો ખૂલ્યો છે. અરે, મ્હેં એમના મંદિર વચ્ચે જઈને કહ્યું કે મ્હેં કસાઈપિણું કરીને રૌરવનું બાતું બાંધ્યું છે, પણ એ લોકોને એ બધાની શી પડી છે ? તેમણે કહ્યું: ‘તું જાણે ને તારું કરમ જાણે, અમારે શું ?’

‘ઓ ઇશુ એક તારા વિના ખીજ કોઈને પરવા નથી અને તને તો મ્હેં-મ્હેં પોતે જલ્લાદને હાથ સોંપ્યો તે મહારો વિશ્વાસ કર્યો, તું તારા વચન ઉપર કાયમ રહે

ને મહેં તાઈં ગળું કાપ્યું ! તને ખબર હતી કે હું તને છેલ્લે દમશ, છતાં તેં તાઈં માથું મારે ખોળે રાખ્યું અને મહેં —મહેં મ્હારે સમે હાથે તે વાલકું ! ’

એ મ્હારી પાસે બેસી ગયો. એની કાળી ભમ્મર આંખોમાં પથ્થાતાપનો અગ્નિ ભજૂડી રહ્યો હતો. ખીધેલા બાળકની જેમ એ મ્હારી કોટે બાઝી પડ્યો :

‘ મહેં એના પર ફેટફેટલું હેત કરેલું ; અને મહેં જ ઉડીને એનું ગળું કાપ્યું ! એ ભગવાન ! મારે તો કિલટા એને ખાતર મ્હારા પ્રાણ પાથરવા જોઈતા હતા ! ’

એનો ધાંટો બદલાય ગયો અને ઉરકેરાઈ જઈને તે બોલ્યો :

‘ જો, આ હેયું એકવાર ચીર અને જો, એના વિના મ્હારા પ્રાણ કેવા બ્યાકુલ છે. એનો મ્હેરો રાતદિવસ મારી આંખો સામે તર્યાં કરે છે, —અને એની પેલી અમૃતવરસની આંખો ! ’

મહેં એની ચાબ પકડી અને તેને ચોળતો કંઈક દિલાસો દેવાના હેતુથી હું બોલ્યો :

‘ નહિતો પણ ચાહે તે રસ્તે એ લોક એને પકડત. ’

‘ પણ મારે હાથે તો નહિ ને ? ’ એણે ઉછળીને ઉત્તર વાળ્યો.

હું એની સામું જોઈ રહ્યો. એની શુદ્ધપુદ્ગલું ઠેકાણું નહોતું. એનું ફટકી ગયું હતું. એના જેવા માણસમાં લાગણીનો આવડો ઉદધિ ઉછળે એ અજબ હતું. કશું ખાસ ન સૂઝતાં હું બોલ્યો :

‘ તને માફ કરશે. ’

કોઈ દિવસોના દિવસથી ધૂંધવાતો જ્વાળામુખી એકાએક ફાટી નીકળે તેમ એ મ્હારી તરફ ફર્યો અને એના વલોવાના અંતરના દ્રિષ્ટ સામટા ઠલવાયા :

તેથી જ તો મ્હારે મરવું રહ્યું છે. ઇશ્વરને મ્હારે લાયક
ખાસ રૌરવ તૈયાર કરાવવું પડશે. હું માનતો કે ઇશુને મ્હારી
કશીયે પડી નથી, પણ હવે મ્હેં જોયું છે. ’

અને ‘મેાત વિના હવે કેાણ મને સંધરે ?’ એમ બકતો
બકતો, પોતાનાં કપડાં ચીરતો અને વાળ પીંખતો તે મ્હારી
કનેથી નાકો.

અમરવામાલિમુખે

મડાઈ હિયું ખેર મારી ગયું હતું તે એકાએક સચેત થયું અને જાણે મહેને ફરી જાન આવ્યું. એક દિવસમાં શા શા ચમત્કાર ! થોડા જ કલાકમાં ઈશુ ક્રીસ્ટ ઉપર પ્રાણ આપશે અને, જયુડ! પણ મરણનું જાનું બાંધી રહેશે હતા !

પણ મહારો આત્મા એક જ પોષકર કરી ઉઠ્યો: ‘હથ
ક્યાં છે ?’ અને હું વળી પાંજો કિલ્લાનાં પગથિયાં ચડીને
અંદરૂણીયાના ચોમાના તરફ દોડ્યો.

સિપાઈઓને મેં હથને અંદરના વાડામાંથી બહાર
આણ્યતા જોયા. તેમણે એનાં કપડાં પાછાં પહેરાવ્યાં હતાં
અને બે જણે એને બાવડેથી ઝાલી રાખ્યો હતો. મુશ્કેલીથી
એનાથી ચાલી શકાતું હતું. એના મળામાં ગુન્ડાપાટી
લટકાવવામાં આવી હતી અને તેમાં મ્હોટામ્હોટા અક્ષરે
લખ્યું હતું: ‘નાઝરબનેા હથુ : થકુદીઓનેા રાખ’

પાછળ પેલા બે ચોરને લાવવામાં આવ્યા. તેમને માર
કાંધકે હળવો પડ્યો હતો, કારણ તેઓ પોતાની મેળે ચાલી
શકતા હતા. એમનાં મળાંમાં પણ ગુન્ડાપાટીઓ લટકતી હતી.
તેમાં તેમનાં નામ જેમા તેમજ હીમા અને તેમના ગુન્ડા
લખ્યા હતા. ચોમાન વચ્ચે સુતાર ખીલા, હથોડી અને
એક નાસરણી સાથે તૈયાર ઉભો હતો. ત્રણ તોલદાર લાંકડાના
થાંભલા જમીન પર પડ્યા હતા. એક બાળુએ ચોડાક
ગામડીઆ જેવા લોકે ઉભા રહ્યા હતા. નાયકે પેલા ચોરોના
થાંભલા ઉપાડનાર ‘મેઘ સગુંઠાણું છે ?’ એવી જૂઠ પાડતાં
તેમાંથી બે જણ આમળ આવ્યા અને જેમા અને હીમાના
ફૂસ તેમણે ઉપાડી પીઠ પર લીધા. હથુને ફૂસ ઉપાડનાર
મેઘ ન હતું. મ્હને ઉપાડવા દેવા નાયક તૈયાર ન હતો,
કારણ હું અમીર કુળનો અને એણે મ્હને પાછલેટની જોડે
બાળેલો. તેથી હથુએ એક સિપાઈની ટેકે લઈ પોતાના
પગ ટેરવ્યા અને બીજાઓએ એની પીઠ પર જ્યાં એની

કોરડાથી કાટેલી ચામડી કપડા તમે કંઠાએલી હતી ત્યાં કસનો વજનદાર કાંબલો ગોઠવ્યો. પછી સિપાઇઓની ટુકડી કેદીઓની આગળપાછળ વહેંચાઇ ગઇ; સુતાર પણ પોતાની નીસરણી તથા ખીસા લઇ પાછળ ચાલ્યો; અને એમ આખું સરખસ કિલ્લા નીચે ઉતરી ગઇઝોથાની ટેકરીને રસ્તે ચાલ્યું.

કિલ્લા નીચે ઉભેલા તમાશગીરોનું ટોળું પણ નજીક આવ્યું અને પાછળપાછળ ચાલ્યું. પુરખા ઝોઢેલી થોડીક સ્ત્રીઓ પણ પાછળ ચાલી. તોફાની જેમા સૌથી આગળ હતો અને પોતે મરણુથી બિલકુલ ડરતો નથી એવી લવારી કરતો જતો હતો. પણ હીમા જે ઇશુની પાછળ સૌ છેલ્લો ચાલતો હતો તે કશું બોલતો ન હતો. એની આંખ એકસરખી ઇશુ પર ફરી રહી હતી. સૂર્યનારાયણ સોજે કળાએ તાંપી રહ્યા હતા. ઇશુના મ્હોં પર પરસેવાની નીકો ચાલી અને કસના બાર નીચે ઘડી ઘડી એનું શરીર લથડતું હતું. સિપાઇઓ પણ ત્રાસેલા જણાતા હતા અને ફરજઆતની પેટે નાખુશીથી જતા હોય તેમ મૂંગે મ્હોડે ચાલતા હતા.

ટોળું થોડે દૂર ગયું નહિ હોય એટલામાં ઇશુ ઠોકર ખાઇને લથડ્યો અને જેમ તેમ બચ્યો. હીમા વ્યાકુળ સ્વરે પોકારી ઉઠ્યો: ‘એનાથી ક્યાં ઉપડે છે?’ કોઇએ એને કપકો આપ્યો નહિ. પણ નાયકે ટુકડી ઉભી રાખી અને જાતે ચાંબલો ઇશુની પીઠ પર બરાબર ગોઠવ્યો. શુએ એનો આભાર માન્યો ને ટોળું વળી આગળ ચાલ્યું.

પણ થોડાંક કદમ જ સૌ આગળ ગયા હશે એટલામાં ઇશુ તમ્બર ખાઇને પડ્યો.

જવળી સ્ત્રીમા રડી ઉઠ્યો: ‘અરે ! એનામાં કાંઈ જ રહ્યું નથી એટલું તમે લોક ભાળતા નથી ?’ આ ફેરે પણ કોઈ એને વઢવું નહિ, પણ સિપાઈઓ આપોઆપ અટક્યા અને નાયક તથા એક સિપાઈએ મળીને ઇશુના શરીર પરથી તોલદાર થાંભલો ખસેડ્યો ને એને બેઠો કર્યો.

પાછળ આવનારી સ્ત્રીઓ રડતી હતી. તેમાંની એકે પોતાનો ખુરખો કાઢ્યો અને એક ભિસ્તી બાજુ પર જોતો ઉભો રહ્યો હતો તેની મસકના મ્હેં આગળ ધર્યો. એ બીના ખુરખાથી તેણે ઇશુનો પરસેવાથી ઝેબઝેબ થઈ રહેલો સૂકાએલા લોહીવાળો મ્હેરો લૂછ્યો અને પોતાના પાલવ વડે પવન નાંખવા લાગી. થોડી વારે ઇશુએ આંખ ઉઘાડી અને એના શાંત કરુણ ચહેરા પર આભારનું સ્મિત ફરચ્યું. આ દેખાવ જોઈ સ્ત્રીઓ દિવાદાટ રડી ઉઠી અને હુસકાં મૂકીમૂકી છાતી ફટવા લાગી.

ઇશુએ નાયક સામું જોયું: ‘ મ્હારો આત્મા રાજ છે, પણ આ માટીનો દેહ દુર્ગ્ગળ છે. ’ પછી સ્ત્રીઓ તરફ ફર્યો અને બોલ્યો: ‘ હે જેસલેમની સ્ત્રીઓ, મારે સાફ રડો માં, તમારે પોતાને સાફ રડો ને તમારી ઓલાદને સાફ રડો. એક એવો પણ જમાનો આવશે, જ્યારે જે વાંઝીયાં ટશે ને જેને ઓલાદ નહિ હોય તે જ સુખી ગણાશે. દુનિયાની જે નાસ્તિકતા આજે મારો જીવ લઈ રહી છે તેનો તમારા ઉપર પણ પંજો પડશે. જેઓ તલવારના બેર પર દુનિયાનું રાજ કરવા નિકળ્યા છે તેઓ સ્ત્રીઓની ને બાળકોની પણ દયા આણવાના નથી. ’

એ લથડતે પગે બળ કરીને ઉભો થયો અને નાચકે
મદદનં સાર ચોમેર નજર ફેરવી.

મહારી જોડે જ બે શાકના ટોપલા લીધેલો પહાડ જેવો
એક હબસી ઉભો હતો. એના રશનાક જેવા મહેરા પર અને
લાલચોળ આંખોમાં દયા ઉભરાતી હતી. નાચકે તેની સામું
જોતાં જ તે રાજી થઈને એકદમ આગળ આવ્યો. પણ
બીજી જ ક્ષણે એની ટોપલીઓ યાદ આવતાં કંઈક સંકોચભરી
દૃષ્ટિથી તે મહારી સામું જોઈ રહ્યો.

તરત જ મેં તેના શાકના ટોપલા લીધા અને એણે
આગળ જઈ રમકડાની પેઠે ઇશુનો ક્રસ ઉચકી લીધો ને
અમે સૌ જેરસલેમની સાંકડી ગલીઓમાં થઈ હમારકસ
દરવાજો થઈને શહેર બહાર નિકળ્યા.

કુસારોહણ

ગલગોથાની ટેકરી ઉપર રાહદારીના રસ્તાની બાજુએ,
જતા આવતા લોક ભાગે તેમ ત્રણ થાંભલા તૈયાર દાટેલા
હતા. અહીં આવી પહોંચ્યા પછી કેદીઓને કેદને ખાતર દારૂ
આપવામાં આવ્યો, પણ ઇશુએ તે લીધો નહિ.

પછી ઇશુનાં કપડાં ફરી ઉતાર્યાં, એક કાળીયું રહેવા
દઈ તેને ભોંય પર સુવાડ્યો અને બન્ને હાથ પહોળા કરી

તેના લાવેલ લાકડા જોડે બાંધ્યા. પછી હથેળી વચ્ચે ખીલા
 ફોપી હાથ લાકડા જોડે જડી દેવામાં આવ્યા. ત્યારબાદ
 એને ઉભા દોટલા થાંભલા આગળ લાવ્યા. એક બધુ
 થાંભલા પાછળ નીસરણી મૂકી ઉપર ચડ્યો અને ઈશુના
 હાથ જડેલ થાંભલાને બાંધેલું દોરકું ઉપરથી ખેંચવા લાગ્યો.
 નીચેના લોક પણ ઈશુને નીચેથી ઉપર ધકેલતા જતા હતા.
 અંતે ઉભા થાંભલામાં કરી મૂકેલ ખાંચમાં ઈશુના દેહ
 સાથે આકું લાકડું બેઠું અને તે જોડે હાથે પગે ચોડાયેલો
 ઈશુનો દેહ ક્રૂસ પર લટકી રહ્યો !

બે ચોરોને પણ ઈશુની બે બાબુએ તે જ રીતે
 લટકાવવામાં આવ્યા. પછી તેમનાં ઉતારેલાં કપડાંનો ઢગ
 કરવામાં આવ્યો અને ચિઠ્ઠીઓ નાંખીને તેની વહેંચણુ કરી
 લેવામાં આવી ! પછી સિપાઇઓની અરધી ટુકડી ધર ભણી
 વળી અને અરધી નાયકના હાથ હેઠળ ક્રૂસ પર ચડાવેલાઓનો
 જીવ જાય ત્યાં સુધી પહેરો કરવા પાછળ રહી.

બલો હબસી શાકના ટોપલા સાથે મ્હારી બાબુએ
 ઉભો હતો. તેના કાળા ચળકતા ગાલ પર ચમ્રને ડબ ડબ
 આંસુ ખસતાં હતાં ને પોતાના પોંચા વતી ધડી ધડી તે
 લુછતો જતો હતો.

પણ પેલા તમાશગીરોનું જે ટોળું ક્રૂસ પર ચડેલાઓની
 પીડા નિહાળતું હતું ખસતું નહોતું તેનામાં દયાનો છાંટો
 સરખો નહોતો. એ લોકો તેમજ હમાસ્કસને રસ્તે જતા
 આવતા લોકો ટેકરી આગળ ઉભા રહેતા અને ઈશુની તરેહ
 તરેહની કડુંમસ્કરી કરતા કહેતા:

‘ મ્હોટો હુનિમાને તારવા નીકળ્યો હતો; પોતાને તો તારી શક્યો નહિ ! ’

મ્હારા અંતરમાં જાણે તીક્ષ્ણ ખંજર બોલાયાં. ઇશુના પ્રાણ પીડાથી તરફડતા હતા ત્યારે આ લોકોને એની ઠૂંઠામસ્કરી સૂઝતી હતી ! ચોર થયો એટલે માણસ કેટલું ધાતકીપણું સહન કરી શકે એ કેવળ કુતૂહળની આંખથી જોવાનો માણસોને પરવાનો મળતો હશે શું ? મ્હારી આંખે અંધારા આવીં અને જોકે સૂર્ય હજી ઉગ્યો હતો છતાં હું અજવાળું દેખી શક્યો નહિ. ત્યારે મનુષ્ય શું ખરેખર ધાતકી અને હિંસક પશુ બનવાને જ સરખાયો છે ?

ગેમાએ પોતાનું શરીર સડોચીને મહામહેનતે એક કોણી આડા ચાંબલાની ઉપર ચડાવી હતી અને દારૂના કેદમાં હજી તે ઇશુને ભાંડતો હતો :

‘ દેખે છે આ કેવા હાલ થયા છે તે ? મ્હોટો દેવાંશી છે તેા ઉતર નીચે ને અમને પણ ઉતાર. ’ એની કોણી નીચે સરકી ગઈ અને એથી ખીજવાઇને ધાંટો બેસી ગયો હતો. છતાં એણે ઇશુને વધુ વધુ માલો દેવા માંડી.

હીમા ઇશુને જમણે પડખે લટકતો હતો તે રહી રહીને વચ્ચે કહેતો :

‘ અરે બહા માણસ ! અત્યારે તો હવે ઇશ્વરનું નામ જીભ પર આવવા દે. નાહકની જીભ શા સારૂ વટાળે છે ? એણે તારું શું બગાડ્યું છે તે આમ બડો જાય છે ? આપણા આવા હાલ કરવામાં તો જો લોકોને કંઈકે સમજાય છે, આપણે એમનો કાયદો તોડ્યો છે, પણ આણે તો કશુંયે નથી કર્યું. ’

અને પછી ઇશુ તરફ વળીને એણે કહ્યું:

‘બાપ, તારા રાજ્યમાં તું દાખલ થાય ત્યારે મ્હને ભૂલતો નહિ.’

‘આજે જ હમણાં આ દેહદમન પૂરું થશે ને આપણે ભેગા થવાના.’ એનો અદેરો શરીરચાતનાથી કરમાયો હતો, પણ એના અવાજમાં હજુ જેવી ને તેવી નરમાશ હતી. દીમાની નિસ્તેજ મુદ્રા પર તેજ વિલસ્યું અને એણે અંત સુધી ખમી લેવા હોહ બીંચ્યા.

*

*

*

હું આ બધું ટગર ટગર જોઈ રહ્યા હતો. લબ્બાએ મ્હને ઘેરી લીધો અને સંતાપની જ્વાળાઓ ચોમેરથી મ્હને ચાટવા લાગી. આખી ઉમ્મર મ્હેં આવા દેખાવ જોયા હતા અને માણસોને આમ ખીસા ઠોકી મારી નાંખવાં એમાં મ્હારે મન કશું જ અચ્છુમતું કે અસ્વાભાવિક નહોતું. અરે, આખા જહુડિયાબર ગામેમામ અને ગોંદરે ગોંદરે આવા કૂસો છંદગીબરહું જોતો આવ્યો હતો, જે પર માણસે માણસોના જન લીધા હતા. દરેક દેશમાં સત્તાધારી લોકોએ માણસજાત પર આવાં મોત ગુજાર્યાં હતાં. સ્થાપના આદિ કાળથી આમ જ ચાલતું આવ્યું હતું. માણસ માણસને મારતો રીખાવતો આવ્યો હતો.

પણ આજે મ્હેં જોયું કે આ મહા પાપને સાર હું જવાબદાર હતો. મ્હારી તેમાં ભાગીદારી હતી. મ્હારી બેદરકારીને કારણે આમ થયે જતું હતું. જે કદાપિ ન થવું જોઈએ તે થવા દેવામાં મ્હારી સંમતિ હતી. તેથી જ તો હું આ બધું સાંખી રહ્યો હતો. માણસ જેવા માણસને પોતાના

ભાષને હાથે આટલું ખમવું પડે એ સ્થિતિને સારું હું
અસંખ્ય ગુન્હેગાર હતો. હું આંધળો હતો ને મ્હારી આખ
આગળ આ બધું બજવાતું હતું તે સાંખી રહ્યો હતો.

પણ ઇશુ આંધળો રહ્યો નહિ. માણસજાત પર ગુજરતું
ઘાતકીપણું એણે જોયું અને એ મહા પાપ સામે તેણે પોતાનો
ખુલ્લું અવાજ ઉઠાવી દુનિયાને સાચો ઉપાય બતાવ્યો. એનું
સાંભળત તો દુનિયા આવા ઘાતકીપણામાંથી ઊઠી જત.
એનો સંદેશ દૈવી હતો; એની વૃત્તિ અને પ્રકૃતિ
દૈવી હતી; ઇશ્વર જ એની મારફત દુનિયાને દોરવા
અવતર્યો હતો. પણ સરકારના આ મહાન સંચાલક ઇશુને
પોતાના પંજમાં પકડ્યો અને બરખી લીધો. એના
આ પૂતનો અને એની જોડે જે મૂઆ તેમના પણ
પૂતનો હું બાગીદાર હતો. મ્હારા અંધાપાને કારણે મ્હારો
મિત્ર, મ્હારો મુરશિદ, દીનદુખીયાનો બેલી ને દુનિયાનો
તારણહાર મૂચ્યો. બને હાથ વડે મ્હું મ્હારું મ્હોં ઢાંકી
દીધું અને હું પોકે પોકે રેલ્યો.

તારણુહાર

“ પાશ્ચાત્ય સુધારો વિજયી રૈમની પેઠે
આને દુનિયાનો ધણી છે. એના બાહુબળ
સમ્રાજ્યની સીમા નથી. અને એ બળથી
દુનિયાને એ પોતાની કોચ વસ્તુ બનાવી
રહ્યો છે. પણ એની એ બધી બાજુ વડાઈ સામે
અંદરથી એના પાયા ખવાતા જાય છે. રૈમના
ઈતિહાસમાં ખરી અણીની ફાલ્સે ઈશુ પેદા થયો
જેણે નાશ પામતી દુનિયાને જીવન આપી
હગારી. આને દુનિયાની એવી જ દશામાં આંધી
પ્રગટે છે એને પણ જોળખીએ તો તેને પણ
એવો જ દુનિયાનો તારણુહાર માનીએ ”

તારણહાર *

હજી હમણાં સધી ગાંધીજીનું નામ હિંદુસ્તાન જ્હાર
ઝોણું જ સંભળાતું. આજ દુનિયાની બીજીશીએ એ એક જ
નામ છે. મ્હારી હડ્ડેટે પણ એ નામ કેવળ અનાયાસે જ

* અમેરિકન પાદરી હોમ્સે ગાંધીજીની ચિરકતારી પછી દેવળમાં
કરેલા પ્રવચનનો સારાંશ.

ચડચુઃ પણ ચડતાં ક્ષણે જ મ્હેં જોયું કે આ પુરુષ દુનિયાની
શક્તિ પસંદાવવાની શક્તિ ધરાવનાર એક પહેલી પંક્તિની
આધ્યાત્મિક વિભૂતિ છે. તે દિવસે એમને વિષે મ્હને પણ
ઝાઝી માહિતી મળી નહિ. આજે એમની ઇર્ષ્યા દુનિયા
આખીમાં ગવાઈ રહી છે અને તે સદાય અમર રહેવાની.
ગાંધીજી એ આજની દુનિયાના ધ્યાનનું ગુરુત્વમધ્યમિંદુ છે.

આટલા દિવસ હિંદુસ્તાનમાં કેળવાએલા વર્ગના
કેટલાક લોકો હિંદુસ્તાનને સાર હોમરફ અને વસાહતોની
દખના દરજ્જાની ચળવળ કરતા, પણ પ્રજાનો ધણો ભાગ
તેમાં ખેંચાયો ન હતો. આજે બ્રિટિશ જૂંસરીમાંથી નીકળી
જવાની બળતરા હિંદના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી
દાવાનળની પેરે વ્યાપી ગઈ છે. થોડાક દેશી રાજાઓ, તેમના
નોકરો, સરકારી હોદ્દા ધરાવનારાઓ વગેરે લોકો બ્રિટિશ
સત્તાને ટેકો આપનાર છે એ સાચું, પણ દેશની ત્રીસ કરોડ
પ્રજાને મુકાબલે આવા લોકની સંખ્યા દસ લાખ પણ
બાજ્યે જ થાય. બાકીની પ્રજામાં તો ઉંચામાં ઉંચા દરજ્જા
વાળાથી માંડીને અદનામાં અદના માણસ સુધી, રવીન્દ્રનાથ
ટાગુરથી માંડીને તે એકાદ અંત્યજ સુધી, સૌ કોઈ હિંદ-
સ્વરાજની ઝંખના કરી રહ્યા છે. અને આ લોકોની ઝંખના
એટલે દુનિયાની લોકસંખ્યાના એક-પંચમાંશની ઝંખના, એ
વાત ધ્યાનમાં લઈએ તો દુનિયાનું ધ્યાન આજે હિંદની ફાલત
ઉપર શા સાર ન રહે એનો જવાબ આપણને મળી જાય છે.

હજી હમણા સુધી ગાંધીજી ઈલિંડના મિત્ર હતા અને
હિંદમાંની ઈલિંડની હકૂમતના ટેકા રૂપ હતા. આજે એઓ

શ્રીલિંગ સસ્તનત સામેના હિંદના શાંત બળવાના સેનાપતિ
 છે. ન્યારે ગાંધીજી બોલે છે ત્યારે હિંદુસ્તાન જ બોલે છે,
 ગાંધીજી કંઈ પમણું લે છે ત્યારે હિંદુસ્તાન જ તે કરે છે
 અને ગાંધીજી પર હાથ નંખાય છે ત્યારે એ હિંદુસ્તાનની
 ઇજ્જત પર જ હાથ નંખાય છે ને હિંદ અપમાનિત
 થાય છે. ગાંધીજી એ આજે હિંદના આત્માનો જ અવતાર
 છે. આવા મામલામાં કોઈ પણ સરકાર દમનનીતિ ચલા-
 વવામાં શા સાર ઉતરતી હશે એનો વિચાર કરીએ તો
 જણાશે કે સરકારો ઇતિહાસમાંથી કશું શીખતી નથી અને
 મનુષ્યની મનોવૃત્તિની તપાસમાં ઉતરવાનું અગર તો
 અનુભવથી ડાહ્યા થવાનું તેમના સ્વભાવમાં જ નથી હોતું.
 પ્રાચીન અગર આધુનિક કોઈ ઇતિહાસમાંથી એવો એક
 પણ દાખલો નહિ બતાવી શકાય જેમાં એક પ્રજાએ બીજી
 પ્રજા જોડે કામ લેવામાં દમનનીતિ અને પશુબળ વિજયી
 નીવડ્યાં હોય. અંગ્રેજોના મુલકોમાં તો તે દરેક જગાએ
 અદ્વળ જ નીવડ્યાં છે. અમેરિકામાં દમનનીતિ અદ્વળ ગાંધી,
 આફ્રિકામાં એ.અરો જોડે અદ્વળ ગાંધી, આયર્લેન્ડમાં
 ગાંધી કાલે જ તે અદ્વળ થઈ અને હિંદમાં પણ આવતી કાલે
 તે જ થવાનું. દમનનીતિ એક જ બાબતમાં સદ્વળ નીવડે
 છે, અને તે શત્રુના કાર્યની દુનિયાબર જાહેરાત કરવામાં.
 અલીબાઈએ પકડાયા ને આખી ઇસ્લામી દુનિયામાં
 ખૂણાખાંચરા સુધી તેની ખબર ફેલાઈ અને દરેક ઇસ્લામી
 હિંદની સ્વતંત્રતાનો હિમાયતી બન્યો. હજીપતરાય પકડાયા
 ને અમેરિકા એકાએક જાગી ઉઠ્યું, કારણ હાહાજીને એક
 મહાન વિદ્વાન અને ઇજ્જતદાર ગૃહસ્થ તરીકે તે જાણખે છે,

અને તેમને શા માટે પકડાવું પડ્યું એ સવાલ સહેજે જ અમેરિકાને થયો. તેવું જ હવે ગાંધીજીની આપતમાં પણ કરાડો લોક આજે એમને જોળખે છે અને સામાન્ય વાદીઓના સિતમના બહિષ્કાર થઈ પડેલા ધર્મવીર સંત પુરુષ તરીકે એમને તેઓ પૂજવા લાગશે.

ગાંધીજી આજે હિંદી પ્રજાના નાયક તરીકે દુનિયામાં આજ સુધીમાં થઈ ગયેલા કોઈપણ મહાન દેશભક્તના બરાબરીયા છે, પણ એમના જીવનને એવા એક મહાન દેશભક્ત તરીકે જ જોળખશે તે બૂલ ખાશે. હિંદના રાષ્ટ્રીય સ્વાતંત્ર્યની તેમની હિમાયત એ ચાહે તેવડું મહાન કાર્ય હોય તોપણ એ એમના જીવનની એક ઘટના માત્ર છે. એમના જીવનનું લક્ષ્ય એથી કેટલુંચે વધુ મહાન અને વિશાળ છે. હિંદસ્વારાજની લડતનો જો કદિ સવાલ જ આજે ન હોત તોપણ એમનું જીવન આટલું જ દિવ્ય, આટલું જ મહાન હોત; અને જો કદિ આજની પ્રવૃત્તિ કાલં ઉડીને પડી ભાંગીને અગર-વિજયી નીવડીને સમાપ્ત થાય તોપણ એમનો જીવનપ્રવાહ એના દ્રુવતારા પર લક્ષ રાખીને એ ધ્યેયને પહોંચતાં સુધી જોમનો તેમજ વહો જાય.

વૉલેસ, વૉશિંગટન, ઝૉરિયાલ્ડી વગેરે મહાન દેશ-ભક્તોની જોડે ગાંધીજીની સરખામણી કરવામાં દોષ છે, કારણ ઉપલા દેશભક્ત વીરો ન્યાય અને ધર્મને ખાતર લોહીની લડાઈમાં ઉતર્યા છે; જ્યારે ગાંધીજી પ્રજાકીય સ્વાતંત્ર્યની ખાતર પણ લોહી રેડવાની વિરુદ્ધ અને કેવળ અહિંસાને માર્ગે અને આત્મબળના જ જોર પર લડવાના હિમાયતી છે.

આત્મા ઉપર જ એમની બધી મહાર છે. રાજાઓની અને પ્રધાનોની નહિ પણ દુધિરની અને આત્માની જ એમને સદા ફિકર રહે છે. હિંદની કે બીજા કોઈ પરાધીન દેશની રાજદારી સ્વતંત્રતા ઉપરાંત માનવજાતિના આધ્યાત્મિક ઉદ્ધાર માટે એમને આત્મા અહોરાત્ર ઝૂરે છે. આમ તેમની સરખામણી કરવી જ હોય તો તે કન્ઝેશિયસ, ઇબ્રુ, જરથોસ્ત, મહમ્મદ અગર સૌથી સચોટપણે ઇશુ જોડે કરવી ઘટે. એશિયામાંથી જ કાળે કાળે આવી વિભૂતિઓ અવતરી છે, જેમણે પોતાના જીવન દ્વારા સંસારને ઉદ્ધારના નાગ બતાવ્યો છે. આજે આપણી દુનિયાને વારસે ભારતવર્ષમાંથી આ મહાત્મા પ્રગટ થાય છે. સંપૂર્ણ આદરભાવપૂર્વક અને ઇતિહાસને ન મચડતાં હું આ મહાપુરુષને ઇશુ ખ્રિસ્તની પંક્તિમાં મૂકું છું. પ્લુટાર્કે રોમ અને ગ્રીસના મહાપુરુષોના ચરિત્રો સરખાવ્યાં તેમ આ બે મહાપુરુષોનાં ચરિત્રને જો કોઈ જોડાજોડ મૂકી સરખાવે તો એ વચ્ચેનું સરખાપણું જોઈ કદિ દંભ થયા વગર રહે નહિ. ગાંધીજીના ચરિત્રમાં એક જ વસ્તુની દૃષ્ટી રહે છે અને તે કસ ઉપર ચડવાની. અને અત્યારે જે ચાલી રહ્યું છે તે જોતાં આજની સ્થિતિ સસ્તનત પુરાણા રૌમનું સહેજે નામ રાખે એમ છે.

જનતા ઉપર એમનું આકર્ષણ અમાપ છે. એમને જેવા વાટે ને ધાટે માણસોના દરિયા ઉલટે છે. ઇશુની પાછળ જનારાં ટોળાંઓની પેઠે જ લોકોનાં બૃથ ગાંધીજીની પાછળ ફરે છે; અને એઓ જોશે છે ત્યારે પચીસ લગ્નરથી અધલાખ પોણાલાખ માણસ પણ બેઠું થાય છે. અજ્ઞાન ગામડીઆઓ એમને ચમત્કારી અને દેવાંશી પુરુષ માને છે.

પણ એક નિષ્પક્ષપાતી અને સંપૂર્ણપણે કાબેલ નિરીક્ષકે પણ એવો ચોક્કસ અભિપ્રાય આપ્યો છે કે ઇતિહાસમાં આજ સુધી થઈ ગયેલા કોઈપણ મહાપુરુષ કરતાં ગાંધીના અનુયાયીઓ સંખ્યામાં, ભક્તિમાં અને તાલીમમાં ચડિયાતા છે.

આવડા મહાન પ્રભાવનું રહસ્ય શું હશે ? ગાંધીજી શરીરે આંખને અંજલિ દેવા નથી, બુદ્ધિવૈભવમાં એમને ચડી જાય એવા પુરુષો દુનિયામાં પડ્યા છે, એમની પાસે અલૌકિક વક્તૃત્વશક્તિ પણ નથી. પણ એ બધી વસ્તુઓથી ચડી જાય એવું અલૌકિક ચારિત્ર્ય એમનામાં મૂર્તિમંત થયેલું છે. એમના જીવનની શરૂઆત કોઈનામાં રસની છાજો રેલાવતી નથી. કાચી જ ઉંમરે વિલાયત ભણવા ગયા. આવીને મુંબઈમાં બારિસ્ટરી આદરી, પણ ત્યાર પછી સામાન્ય જીવોની પેઠે ધન અને માનના ડુંગર રચવા પાછળ જાંઘળી ઘેલી કરી મૂકવાને બદલે તેમણે ધરાદા-પૂર્વક અને વિચારપૂર્વક નીચે ઉતરવાનું—નીચે પરસેવા ઉતારીને રોટલો મેળવવા મથનારા અને મરણિયા થઈ દુઃખ અને દુર્દૈવ વચ્ચે તરફડી મરનારા જીવોને અપનાવવાનું—પસંદ કર્યું. કોઈ દુઃખ, કોઈ અપમાન, કોઈ વિટંબના એવી ન ઘટે જેમાં પોતે ભાગીદાર નહિ, જનસમુદાયના મેલ પર નભનારા અને તેની હડધૂત નીચે જ ઉછરનારા અંત્યજવર્ગને પણ તે અલગ રાખી શક્યા નહિ; અને તેમને અપનાવી એ વર્ગ પર વરસતા ફિટકારમાં એમણે ભાગીદારી મેળવી. એમના પર શુભરતા ઝીણામાં ઝીણા અત્યાચાર એમણે જાતે અનુભવ્યા અને લોકસમાજને સમજાવવાના

પોતાના કાર્યમાં ખીજનને નોતરતાં પહેલાં એમણે દરેક જોખમ પોતાની જાત પર લઇ દેખાડ્યું. દક્ષિણ આફ્રિકામાં ત્યાંની સરકારના અન્યથો સામે તેમણે નિરાધાર હિંદી ગીરમીટીઆઓને દોર્યા એ ઇતિહાસ રમણીય છે. એ લડત દરમ્યાન ગાંધી ખુલા આકાશ તળે ભોંય પર સૂતા, પોતે ગરીબોને વર્યા અને પોતાના સાથીઓને પણ તેમ કરવા કહ્યું અને જાતે 'ખેડૂત'ના ધંધા પર આજીવિકા આદરી.

તેવો જ કિસ્સો એમના વસ્ત્રત્યાગનો છે. એમના હરકોઇ વિરોધીને મળો, એ તરત જ એમના કચ્છની પાત કરીને એમના હવાઇ આદર્શોની સાબિતી આપવા મથશે. ગાંધીજીએ તો પ્રજાને પરદેશી કાપડનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરવા અને ધરના રેટિયા અને હાથસાળ ઉપર જરૂરપૂરતું કાપડ તૈયાર કરી લેવા વીનવવા માંડેલી. ધણાને આ બહુ મુશ્કેલ લાગ્યું. ધણાને કાપડની બારે તંગી ફેલાવાની ધારતી લાગી. તરત જ ગાંધી એકમાત્ર કચ્છબેર જ લોકો વચ્ચે હાજર થયા અને મ્હોટમ્હોટાં શહેરોમાં, સભાઓમાં અને મેળાવડાઓમાં તેમણે એ રીતે જ કરવા માંડ્યું. આમ હિંદુસ્તાન જેવા દેશમાં કાપડની ઓછામાં ઓછી જરૂરીયાત તેમણે પ્રત્યક્ષ આચરણ દ્વારા સાબિત કરી આપીને શંકા અને સંકોચનુ વાતાવરણ ટાળી નાખ્યું. જનતાના અનુભવોના ભાગી થવાની તેમને લગની છે. અને એથી જ લોકો પોતાના નેતા જ નહિ પણ પોતાના સાથી અગર બાઇ હોય એવી દૃષ્ટિએ એમના તરફ જુએ છે.

વહેવારમાં 'ધરિદ્રાપૂર્વક' જાતે સહન કરી લેવાનો 'સહાંત'—સામાને સહન કરાવનાર નહિ પણ જાતે સહન

છટનાર પુરુષ જ સંસારમાં સર્વજીત છે, એ સત્ય—
 ન્હાની ઉમરે જ એમણે કાયમ કર્યું, અને એમનું
 જીવન એ સત્યની જ સાધનામાં એમણે વીતાવ્યું
 એની પાછળ એમણે એમની મિલકત, એમનો સામાજિક
 ખેત, એમનો ધંધો, એમના માનવપ્રેમની આડે
 નાર દરેક વસ્તુનો ભોગ આપ્યો. એમના ખાવાપીવાનો
 ખીજો ઇન્દ્રિયસંયમ જૂના કાળના જતિવૈરાગીને, શરમાવે
 ન કડક છે. એમણે પોતાના સત્ય પર કાયમ રહેવા
 ને લોકોનાં વિકરાળ ટોળાંના રોષ, દમ નીકળી જાય
 માર, જેલો, વગેરે ખમ્યાં છે અને એમના શરીર
 એ બધા મારની નિશાનીઓ આજે પણ જોઈ શકાય
 અને આ બધું એમણે પોતાના જીવનના પરમ સિદ્ધાંત
 ને પૂરા ઉદ્ઘાસથી ભોગવ્યું છે. આવો પુરુષ આજે હિંદનો
 છે. આવા નરને નમાવવા અગર તો તેના અનુયાયી-
 મ્હાત કરવા તેને પકડીને કેદમાં પૂરનારી સરકારની
 શીનું થું વર્ણન કરવું !

એમનો પ્રેમનો સિદ્ધાંત એટલો જ મહાન છે. એમનાં
 વાણી ને શરીર એ પ્રેમથી સર્વકાળ છલકાય છે.
 વજ્રાતિ પ્રત્યે પ્રેમ અને કરુણાની આવડી ભરતી
 ની દુનિયાના કોઈ પુરુષમાં દેખાઈ નથી. ક્રોધ, રોષ,
 કાર, ઝેરવેરનો ડાઘ સરખો આ પુરુષના અંતરમાં
 આખા સંસાર પ્રત્યે એક જ નિર્મળ નિસ્વલ્લિખ
 વસ્ત્રમાં કરે છે. કાળા મોરના એમાં બેદ નથી. એ જ
 રણે હિંદુમુસલમાન વચ્ચેનાં સૈદ્ધાંતોનાં વેર મટાડી
 હું એ કેમોને જિગરથી સાંધી. હિંદુઓમાં પણ વર્ણાશ્રમ

સંસ્થા માન્ય છતાં બાહ્ય અને અંત્યજ વચ્ચે એમને દરિયો પાલવતો નથી. અંગ્રેજને પણ એઓ પારકા ગણવા તૈયાર નથી. છત્ર ઉપર પણ પ્રેમ જ કરવાનો આગ્રહ એમનામાં ઇશુના જેટલો જ તીવ્ર છે. આફ્રિકામાં પોતાને મારનાર પર કામ ચલાવવા તેમણે ના પાડી. 'એને લાગ્યું કે હું ખોટું કામ કરતો હતો અને એણે મને માર્યો. હું એના પર કેમ કામ ચલાવું? મારે તો એની ઉપર પ્રેમ જ કરવો રહ્યો.' આમ એમણે કહ્યું; અને એવા પ્રેમખળે એ જ મારનારને થોડા દિવસમાં પોતાનો વેચાણ કરી લીધો.

એ જ વલણ જનરલ ડાયર પ્રત્યે. એઓ કહે છે 'હું એની જોડે સહકાર ન કરું, એને સલામી ન કરું, પણ કાલે એ માંદો પડે તો એની સેવા કરવા દોડી જાઉં અને એનાં મળમૂત્ર ઉપાડવામાં પરમ સુખ માનું.' ખરેખર આ પુરુષ પ્રેમનો અવતાર છે. હજાર કે કદાચ બે હજાર વરસમાં એકવાર આવો પુરુષ આ સંસારમાં અવતરે છે. આવા માણસો દુનિયાની લાયકાત માપી જોવાના માપ હોય છે. જે મનુષ્યસમાજ એકાદ ઇશુ કે ગાંધીને છૂટા વિચરવા ન દર્શી શકે એ સમાજ નાશને જ પ્યારણે છે એમ કહેવું જોઈએ.

અપ્રતિકારના સિદ્ધાંતને વ્યક્તિગત વ્યવહારમાં લાગૂ પાડનાર ઇશુ, સેન્ટ ફ્રાન્સિસ, વિલ્યમ ઝેરીસન, થોરો, ટોલ્સ્ટોય વગેરે થઈ ગયા, પણ એ મર્યાદા વટાવીને સમુદાયના અને જાતિઓના વહેવારમાં અગર સામાજિક પ્રશ્નોના ઉકેલમાં એને લાગૂ કરનાર પુરુષ ગાંધી જ પહેલ-હેલા છે અને એની સંભવિતતા સાબિત કરીને ન્યૂટન અગર ડાર્વિનની પેઠે જ તેણે દુનિયામાં નવો યુગ પ્રવર્તાવ્યો છે.

ઉપરાંત પુરુષો પોતાના જીવનવહેવાર પૂરતા અપ્રતિકારના સિદ્ધાંતને અમલમાં મૂકીને કૃતકૃત્ય થઈ ગયા, પણ દુનિયાના દુઃખનો નુસખો એમાંથી આજ સુધી કોઈ તૈયાર કરી શક્યું નહોતું. આજે ગાંધીજી આવીને એ કામ માથે લે છે અને અપ્રતિકાર અને મનસાવાચાર્મની અહિંસાના પાયા ઉપર આપણી આજની દુનિયાનો મ્હોટામાં મ્હોટો શાંત બળવો ઉપાડે છે. માનવસમાજમાં ક્રાંતિ કરવાની આ નવી રીતની શોધ જોને આજે હિંદુસ્તાનમાં રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતાની લડતનું રૂપ છે—એ જ સંસારના અનુભવરૂપી ધનમાં ગાંધીનો મ્હોટામાં મ્હોટો ફાળો છે.

આમ અહિંસા અને અપ્રતિકારને પાયા તરીકે સ્થાપીને એ ઉપર અસહકારનો અમલી કાર્યક્રમ પ્રજાના પ્રત્યક્ષ વર્તનને સારૂ એવો ધરાવે છે. બહારથી થોડીવાર આ કેવળ નકારાત્મક સિદ્ધાંત જાણે છે. પણ જરા ઉંડે ઉતરી તપાસતાં પ્રજાકીય સ્વાશ્રયને સિદ્ધ કરવાનો જ એ સિદ્ધાંત છે એ દીસી આવે છે. પોતપોતાનું કામ પોતે સંભાળી ભેવા સાચવી લેતાં શીખવા અને પરાશ્રય ત્યાગવા એમાંથી ગાંધી શીખવે છે; અને આ કામ વિરોધી પ્રત્યે કડવાશ કે વેરની વૃત્તિથી નહિ પણ ખરા સદ્ભાવપૂર્વક કરતાં પ્રજાને શીખવે છે.

વિદેશી રાજ્યકર્તાઓ સામે જ નહિ પણ સંસારના સામાજિક અન્યાયો સામે પણ એવો જ પ્રેમના પાયાપર ખડો થયેલો બળવો એવો કરાવવા માગે છે. એ પ્રેમ વિરોધ છતાં લડનારને વિરોધીની સેવા કરવા પ્રેરે અને શ

પ્રત્યે પણ ક્ષમા અને કરુણામાં પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવેલો
 જોઈએ. કોઈ પણ પ્રજાએ દુનિયામાં પશુબળને માટેહું
 જોઈ હતાશ થવાની અગર તેની સામે પશુબળમાં સરખાઈ
 કરી પોતાનું રક્ષણ કરવા મથવાની ને આત્મનાશ કરી
 લેવાની જરૂર નથી, એ પશુબળની કેવળ ઉપેક્ષા કરી
 આત્મશુદ્ધિ વડે દુઃખ સહન કરીને તેને જીતવામાં જ વિજય
 અને ખર્ચ શ્રેય સમાયેહું છે, આ ગાંધીજીએ આજની
 દુનિયાને બતાવેહું તારણ છે. ગાંધીજીનું પકડાવું એ એમના
 વિજયની સાબિતી છે. આ આવડાશ પુરુષની ધીરજ
 અને સહનશક્તિ એ કોઈ પણ તલવારના કરતાં ઈંગ્લિંડને
 વધુ ભારે છે, અને દુનિયા જો ડાહી હોય તો આ જ
 દિવસથી દુનિયામાં પશુબળનો યુગ મટી શાન્તિ અને બંધુ-
 ભાવનો યુગ ખેડો એમ માનવાને હરકત નથી.

ગાંધીજી આજે હિંદુસ્તાનને ખેવડી ગુલામીમાંથી
 ઉગારવાને મથી રહ્યા છે, એક રાજદારી અને બીજી પાશ્ચાત્ય
 સંસ્કૃતિની. પશ્ચિમનો અર્થવાદ, જેમાં થોડાના લાભને ખાતર
 બ્રહ્માને નીચોવવાના કામમાં આધુનિક સુધારાનાં બધાં
 સાધનોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, એ મૂડીવાદમાં
 હિંદને રસાતું અટકાવવું એ બ્રિટિશ હકૂમતમાંથી એને
 બચાવવાના કરતાં ગાંધીજીને મન ઓહું તાકીદનું નથી.
 બ્રિટિશ હકૂમત જય પણ પાછળ મૂડી અને કારખાનાંઓ
 હિંદને ચૂસવાનું ચાલુ રાખે તેમાં હિંદની ગુલામી કેમ ટળે ?
 આવો આ પાશ્ચાત્ય સુધારો દુનિયાને સાર જીવલેણ જ છે.
 એમાંથી કુરોપના મહાયુદ્ધ જેવાં જ ફળ નીપજવાનાં
 આર્થિક સત્તાનાશના આવા આ દુષ્ટ જુસ્સાને એશિયામાં

ફેલાતો, જાપાનને ઘેરી વળતો અને હિંદુસ્તાનમાં પગ માંડતો. જોધને ગાંધીજીએ તે સામે લડાઈ પોકારી છે. નક્કી અને અન્યાયમૂલક સમૃદ્ધિના કરતાં પોતાના દેશની પ્રજાનો આત્મા, તેમની સાદાઈ, તેમની કળા, તેમનો ધર્મ અને તેમની ઇશ્વરપરાયણતા રક્ષવી એ એમને મન વધુ કિંમતી છે.

અને આ જ મહાન કાર્યને સારું ગાંધીજીને સૌથી વધુ હું ધાર્મિક નેતા તરીકે માનું છું. આત્મોદ્ધારનો એમનો સંદેશ પૂર્વ પશ્ચિમ બન્નેને માટે સરખો જ તારક છે. હિંદને તારવાની લડતમાં ગાંધી આજની આખી દુનિયાને ઉગારવા લડી રહ્યા છે. એ માર્ગે દુનિયાને પોતે જોયેલો આત્મા ફરી એકવાર સાંપડશે.

